

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

24

Merikarjala

Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtauspaikka

TOIM.
PEKKA SUUTARI

Kannen kuva: Rajaus Yrjö Lohkon maalauksesta *Luotsihaapio*. Maalaus on osa Merikarjala-sarjaa vuosilta 2008–2017. Yrjö Lohkon arkisto.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 24
Merikarjala: Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtauspaiikka

Toimittaneet:

Pekka Suutari (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

Ilja Aaltonen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Sanna Supponen (kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Marko Pylvänäinen

ISBN 978-952-69831-4-1 (pehmeäkantinen)

ISBN 978-952-69831-5-8 (PDF)

ISSN 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2023, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 50 kpl

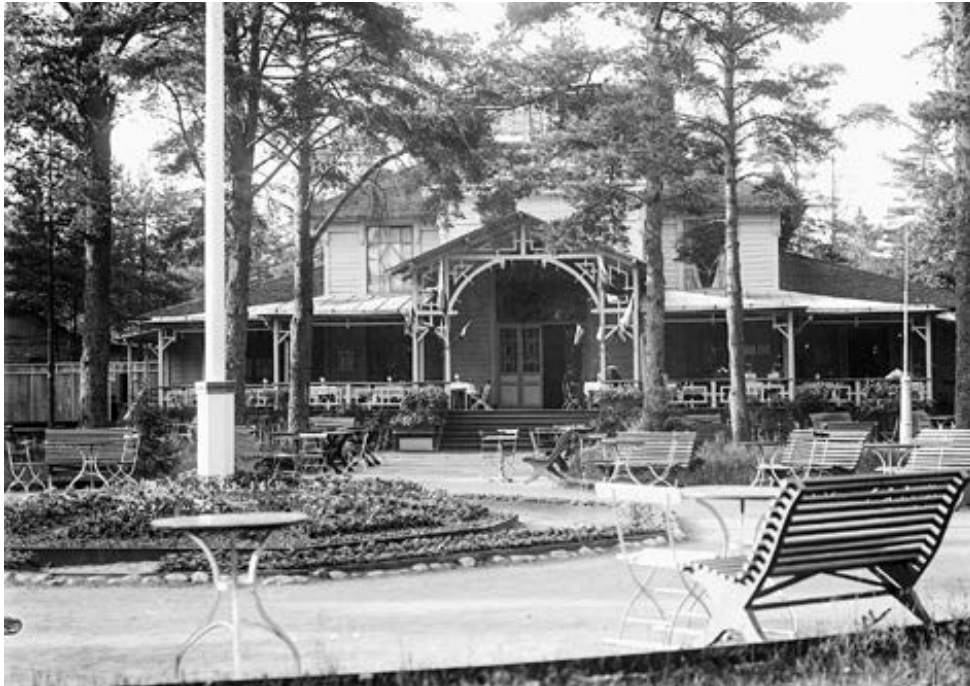
2. painos

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Pakkotyötä ja vorniekkoja, taiteilijoita ja poliitikkoja

Pietarin vaikutus Merikarjalan itäosassa

Valtioneuvos von Haartmania pidetään Terijoen huvilarakentamisen perustajana ja vanhan kasinon rakennuttajana. Valokuva on otettu 1907–1909.

Pietarin läheisyys tuntui voimakkaana Suomen kaakkoisimmassa osassa 1700-luvun alkupuolelta lähtien. Sen seurauksena Kivennavan, Uudenkirkon ja Kuolemajärven alueelle syntyi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa merkittävä pietarilainen huvila-asutus. Kivennavalla huviloiden painopiste oli Terijoella, josta tuli itsenäinen kunta 1911 ja joka laajeni vaiheittaisten alueliitosten seurauksena kattamaan koko Kivennavan Suomenlahden rannikon. Huvilakeskittymiä oli myös Udestakirkosta vuonna 1925 itsenäistyneen Kanneljärven alueella. Kutsun edellä mainittujen kuntien kattamaa aluetta jäljempänä Merikarjalan itäosaksi.

Aiemmin julkaistut tutkimukset ovat käsitelleet seudun ulkomaalaisomistusta ja -asutusta ensi sijassa taloudellisten ja yhteiskunnallisten vaikutusten¹ tai rakennuskannan näkökulmasta². Tässä artikkelissa painotus on paikallisten asukkaiden ja pietarilaisten huvila-asukkaiden henkilökohtaisissa kokemuksissa, jotka ovat aiemmin jääneet varsin vähälle huomiolle. Niillä on kuitenkin ollut keskeinen rooli kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa. Valottaakseni seudun merkitystä kulttuurien kohtauspaikkana avaan myös alueen kouluoloja ja uskontojen kirjoja sekä nostan esiin muutamia Merikarjalan itäosassa huvilakaudella eläneitä taiteilijoita ja muita kulttuurivaikuttajia. Näistä ovat kertoneet joko haastatellut tai alueella nykyisin vaikuttavat kotiseutututkijat tai näiden muutoin tiedetään osallistuneen alueella toimineiden taiteilijayhteisöjen tapaamisiin. Lisäksi käsitelen ihmisten kokemuksiin vaikuttaneita tekijöitä, kuten historiallista taustaa, aatteellisia virtauksia ja valtapoliittikkaa.

Tarkasteluajanjakson painopiste on itäisen Merikarjalan huvila-asutuksen kasvuvaiheesta 1860-luvulta Venäjän vallankumoukseen ja Suomen itsenäistymiseen. Lisäksi käsitelen huvila-asutuksen nousuun vaikuttaneita tekijöitä ja kuvaan muutamain esimerkein paikallisten ja huvila-asukkaiden henkilösuhteita rajan sulkeutumisen jälkeen.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Historiankirjoituksen kuva alueesta on rakentunut eri aikoina eri tavoin. 1950-luvulla ja sen jälkeen julkaistujen pitäjäkirjojen ja muiden muistelmatyypisten artikkelien painotus on ollut alueen perintöä ja muistoja säilövä.³ Koska niissä kuvataan myös asukkaiden huvilakauden kokemuksia, olen käyttänyt niitä artikkelin lähdeaineistona. Alkuperäislähteenä käytän myös sanoma- ja aikakauslehtien tekstejä sekä pian Suomen itsenäistymisen jälkeisiä virallisjulkaisuja, kuten Karjalan kannaksen komitean mietintöä vuodelta 1919. Mietinnön kansallismielisille tulkinnoille luovat vastapainoa pietarilaisten huvila-asukkaiden kokemukset, joita olen lähestynyt myös kaunokirjallisten kuvausten valossa.⁴ Paikallisten asukkaiden näkökulman keskeisenä lähteenä ovat olleet haastattelut, muistelmat ja elämäkerrat. Vuosina 2000–2019 tehdyissä haastatteluissa useimmat haastatellut muistelivat elämää Uudellakirkolla, Kivennavalla ja Terijoella. Tässä artikkelissa olen hyödyntänyt näissä haastatteluissa huvila-ajasta kerrottua tietoa. Muutamille heistä olen esittänyt tätä artikkelia varten täydentäviä kysymyksiä seudun pietarilaisesta huvila-asutuksesta. Haastateltujen joukossa on sekä ennen Venäjän vallankumousta että sen jälkeen syntyneitä.⁵

Keskeisintä tutkimuskirjallisuutta on vuonna 1968 julkaistu Greta Kars-te-Liikkasen Pietari-suuntausta kannakselaisessa elämänkentässä käsittelevä liseniaatintyö. Se tarkastelee Pietarin moninaista vaikutusta 1800-luvun lopulta 1910-luvulle huomattavasti muistokirjoja syvemmin ja luo samalla kuvaa Kannaksen alueesta kulttuurien välittäjänä.

Vilho Hämäläisen väitöskirja Kannaksen venäläisestä kesäasutuksesta vuodelta 1974 käsittelee sekä aihetta varsin neutraalisti. Tutkimuksessa tarkastellaan sekä Venäjän että Suomen sisäisen poliittisen ilmapiirin ja Pietarin strategisen läheisyyden vaikutusta Karjalankannaksen huvila-asutuksen ja kesävieraiden määrän kehitykseen. Samalla taloudellisia tekijöitä on tutkittu varsin perusteellisesti.⁶ Työ havainnollistaa myös alueen toimimista kulttuurien sulatusuunina.

Yrjö Kaukiainen, Jyrki Paaskoski, Rainer Knapas ja Pirkko Leino-Kaukiainen ovat käsitelleet kohdealueen vaiheita 1700-luvulta Suomen itsenäistymiseen *Viipurin läänin historian* osissa IV ja V, jotka on julkaistu vuosina 2013 ja 2014.⁷ Olen hyödyntänyt niissä esitettyä arvioidessani vaikutuksia, joita tämän tutkimuksen aikajännettä varhaisemmilla vaiheilla ja tarkastelukauden yleisellä kehityksellä on ollut paikallisten ja pietarilaisten kokemuksiin. Niin ikään Pekka Suutarin toimittaman kokoelman *Karjala-kuvaa rakentamassa* artikkelit kannustavat osaltaan tarkastelemaan uudella tavalla kohdealuetta ja huvila-aikaa.⁸

Tutkimuskirjallisuutena olen hyödyntänyt myös pietarilaisten ja muiden sen lähialueella nykyisin vaikuttavien tutkijoiden ja historiankirjoittajien artikkeleja. Jelena Travina ja Svetlana Levoško ovat tutkineet muun muassa alueen rakennusarkkitehtuuria huvilakauden nousun ja talvisodan väliseltä ajalta.⁹ Jelena Travinan ja Alexandr Bravon julkaisemien tutkimusten painopiste on ollut vanhoissa venäläishuviloissa ja huvilaelämässä. Bravo on myös koonnut suuren tietopaketin alueen huviloista Zelenogorskin (Terijoen) kotisivuille.¹⁰ Jevgeni Balašov on tutkinut esimerkiksi paikannimien ja maantieteellisten nimien muutoksia. Merikarjalan itäosan nykyisten asukkaiden parissa on herännyt kiinnostusta alueen paikallishistoriaan ja viime vuosina on ilmestynyt venäjänkielisiä julkaisuja, joissa aluetta käsitellään esihistorialliselta ajalta viime vuosikymmenille saakka. Näiden julkaisujen yhtenä tavoitteena näyttää olevan tarjota aineksia paikallisidentiteetin rakentamiseen.¹¹

Pietari-suhteen synty

Kun Pietari Suuren joukot valtasivat suuressa Pohjan sodassa (1700–1721) Nevan suiston, myös sen lähialueista tuli valloitettua maata. Aluksi seudulla vallitsi

asukkaiden kannalta mielivalta, koska siviilihallintoa ei ollut vielä luotu.¹² Sota ja sotaväenotot ehtivät 1700-luvun alussa autioittaa merkittävästi Merikarjalan itäosaa.¹³

Toukokuussa 1703 alettiin muurata Pietari-Paavalin linnoitusta. Ruotsalais-ten hyökkäyksiä vastaan tarkoitetun linnoituksen ympärille entisen Nevanlinnan länsipuolelle alkoi nousta Pietarin kaupunki, josta tuli noin 200 vuodeksi Venäjän pääkaupunki. Kaupungin rakentaminen aloitettiin sotilas- ja maaorjavoimin. Myös koko lähiympäristö organisoitiin rakennus- ja muonitustöihin.¹⁴ Merikarjalan itäosan asukkaiden yhteys Pietariin syntyi jo kaupungin perustamisen aikaan. Alkuun kyseessä oli pakkotyö, johon alueelta jouduttiin lähettämään miehiä taloryhmittäin. Uudenkirkon miehiä oli pystyttämässä Pietarin kivimuureja ja Kivennavan miehiä vuonna 1704 aloitetuissa Kronstadtin linnoitustöissä.¹⁵ Palkka näissä töissä oli mitätön ja olot kurjat, joten moni jäi sille tielleen.¹⁶ Kronstadtista tuli ajan myötä alueen kauppamiehille Pietarin-matkojen tärkeä välietappi.

Pietari Suuri (Pietari I, 1672–1725, tsaari vuosina 1682–1721 ja keisari vuodesta 1721) oli antanut jo ennen rauhan solmimista yleismääräyksen kaikkien valloitetujen provinssien hallitsemisesta niiden entisten oikeuksien ja privilegioiden mukaan. Karjalankannas liitettiin Venäjään Uudenkaupungin rauhansopimuksessa vuonna 1721. Tuolloin Ruotsi luovutti Venäjälle Viipurin läänin itäosan ja Käkisalmen läänin alueen Pohjois-Karjalaa lukuun ottamatta. Rauhansopimuksessa taattiin alueen asukkaille oikeus harjoittaa uskontoaan. Laajemmat oikeudet sen sijaan myönnettiin vuonna 1743 solmitussa Turun rauhassa liitetylelle alueelle (Kymijoen itäpuoli ja Itä-Savo), jonka asukkaille taattiin muutkin Ruotsin aikaiset oikeudet.¹⁷

Vaikka Venäjän hallitus noudatti pääpiirteissään annettua lupaus, se pyrki myös vahvistamaan keisarikunnan suurvalta-asemaa. Poliittisten ja hallinnollisten rakenteiden muuttuminen ruotsalaisista venäläisemmiksi tapahtui vaiheittain, joten Ruotsin ajan perintö eli rinnan kehittyvän venäläisen keskushallintojohtoisen muutosprosessin kanssa. Rainer Knapaksen ja Jyrki Paaskosken mukaan Viipurin kuvernementin 1700-luvun historia on ylärakenteeltaan venäläistä, mutta perimältään myös ruotsalaista ja suomalaista. Vanhat ruotsalaiset lait jäivät alueella voimaan ja täydentyivät sittemmin venäläisin ukaasein. Koska luterilaisen kirkon rooli säilyi paikallistasolla merkittävänä, talonpoikainen valtaväestö säilyi kieleltään ja tavoiltaan suomalaisena.¹⁸

Jo ennen vuoden 1721 rauhansopimusta Pietari Suuri oli alkanut jakaa venäläisille mahtimiehille palkkioksi palveluksista lahjoitusmaita, jotka noudattivat tyyppillistä venäläistä verotuskäytäntöä ja joilla talonpoikien asema heikkeni, kun nämä tulivat vero- ja päivätyövelvollisiksi uusille isännilleen.

Paaskosken mukaan lahjoitusmaa ei kuitenkaan ollut venäläisessä mielessä donataarin eli lahjoitusmaaisännän täydellistä omaisuutta, vaan maanhallintaoikeus kohdistui talonpoikien maahan ja rakennuksiin, ja niihinkin vain rajoitetusti. Vanhassa Suomessa noudatetut ruotsalaiset hallinto-, oikeus- ja lakikäytännöt estivät lahjoitusmailla venäläisen maanomistusoikeuden soveltamisen sellaisenaan.¹⁹ Silti paikalliset tuomioistuimet ja Viipurissa toimineet viranomaiset joutuivat usein käsittelemään lahjoitusmaaisäntien ja talonpoikien kiistoja. Kun niin kutsuttu Vanha Suomi eli vuosien 1721 ja 1743 rauhanteoissa Ruotsista Venäjään liitetyt alueet yhdistettiin Suomen suuriruhetinaskuntaan vuoden 1812 alusta, seudun hallinto ja oikeuslaitos yhdenmuikaistettiin muun Suomen kanssa, mutta kysymys lahjoitusmaatalonpoikien oikeudellisesta asemasta jäi tuolloin ratkaisematta. Nikolai I:n marraskuussa 1826 antamalla ukaasilla kiista ratkaistiin donataarien etujen mukaisesti: lahjoitetut tilat julistettiin rälssimaiksi, mikä teki talonpojista tilojensa vuokratilajelijöitä. Kymmenen vuoden siirtymäajan jälkeen isäntien ja alustalaisten oli laadittava uudet sopimukset veronkorotuksineen – tai alustalaisen muutettava pois tilaltaan. Määräyksen toimeenpanemisesta seurasi monilla lahjoitusmaila vakavia levottomuuksia.²⁰

Lahjoitusmaajärjestelmä ei kattanut samalla tavoin koko Merikarjalan itäosaa, vaikka Pietaria lähimpänä olleet seudut olikin lahjoitettu venäläisille ylhäisaatelisille. Kuolemajärvellä ja Uudellakirkolla lahjoitusmaa-aika jäi lyhyeksi ja sen vaikutukset talonpoikien elämään merkittävästi vähäisemmiksi kuin Kivennavalla.²¹ Vuoden 1867 valtiopäivillä tehtiin päätös, että Suomen valtio ostaa lahjoitusmaat niiden venäläisiltä omistajilta ja talonpojat saavat lunastaa ne itselleen. Järjestelmän purkaminen kesti kuitenkin vuosikymmeniä. Kivennavalla syntynyt historianopettaja, Kouvolan tyttökoulun rehtori Ester Kähönen on arvioinut, että muisto lahjoitusmaa-ajan kokemuksista kulki useamman sukupolven mukana ja vaikutti jossain määrin siihen, miten alueen eri osissa suhtauduttiin myöhemmin venäläiseen yläluokkaan.²²

Kaakkois-Kannakselta toimitettiin 1700-luvun alussa linnoitusten ja kaupungin rakentamiseen tarvittuja rakennusmateriaaleja ja rakentajajoukoille elintarvikkeita. Tämä loi pohjaa myöhemmillekin kauppasuhteille. Alueen Pietarin-kauppaa tukivat myös keisarinna Elisabet I:n 1750-luvulla käynnistämät uudistukset, joiden tavoitteena oli yleisen taloudellisen toimeliaisuuden, teollisuuden, kaivostoiminnan ja kaupan kehittäminen.²³ Pietarista tuli 1700-luvun puoliväliin mennessä keisarikunnan suurin kulutuskeskus. 1800-luvun loppupuolella sinne upposi käytännössä kaikki, mitä sinne Kaakkois-Kannakselta tuotiin.²⁴ Kuljetusmatkojen suhteen itäisellä Merikarjalalla oli hyvä kilpailuasema. Alueelta vietiin Pietariin halkoja, muuta puutava-

raa, hiekkaa ja kiviä, heinää ja olkia, niin kesä- kuin talvikalaa, monenlaisia maitotuotteita, porsaita ja riistaa, myös sieniä ja marjoja. Pietarista tuotiin kotiinpäin muun muassa viljaa ja jauhoja, suolaa ja sokeria, kahvia, teetä ja tupakkaa sekä ostettiin viinaa ainakin matkaevääksi. Myös esimerkiksi hevoskauppoja tehtiin.²⁵

Meri oli alueen luonnollinen liikenneväylä. Talvisaikaan alueelta kuljettiin Pietariin jätää myöten. Kauppareissuja tehtiin myös maitse hevosella. Tosin maantieverkosto oli pitkään suhteellisen kehittymätöntä. Terijoen ja Pietarin välimatka oli runsaat 50 kilometriä, jonka taittaminen tavarakuormaa vetävällä hevosella vei parhaimmillaankin päivän. Tarvittiin lepo- ja ruokailupaikkoja niin kauppamiehelle kuin hevoselle. Talvisin ja laivoilla liikuttaessa Kronstadt oli hyvä etappikohde, jonne myös toimitettiin tavaraa. Siellä toimi myös suomalaisten pitämiä teetupia ja majapaikkoja.²⁶

Rautatien rakentaminen avasi Merikarjalan itäosalle aivan uusia mahdollisuuksia liikkumiseen, kanssakäymiseen ja kaupan tekoon. Keisari Aleksanteri II oli kevään 1856 Suomen-vierailullaan kehottanut Suomen senaattia parantamaan liikenneyhteyksiä maan sisäosista merisatamiin ja Venäjän pääkaupunkiin Pietariin.²⁷ Suunnittelun aikana raideleveys nousi kiistakysymykseksi. Monet tekniset asiantuntijat puolsivat kapearaiteista rataa. Keisari painotti raiteiden tekemistä Venäjän rautateiden leveydellä. Hänen kerrotaan sanoneen: ”Jos Suomen rautatiestä tulee kapearaiteinen, niin että venäläinen kalusto ei välittömästi voi sillä kulkea, Venäjällä nousee semmoinen myrsky Suomea vastaan, etten voi suojella suomalaisia. Sen vuoksi on heille parasta, että rata rakennetaan Venäjän rautateiden kaltaiseksi.”²⁸ Keisari tunnisti, etteivät kaikki venäläiset tahot katsoneet suopeasti Suomen erityisasemaa.

Viipurin ja Pietarin välisen rautatien rakentaminen vuosina 1868–1870 toi paikallisille kausitöitä ja toimi yhtenä vetovoimatekijänä pietarilaiselle huvila-asutukselle. Myös Venäjän puolella ollut rataosuus Pietarin Suomen asemalle asti kuului Suomen valtiolle. Veturimiehet ja valtaosa Suomen aseman henkilökunnasta oli suomalaista, ja enimmillään heitä työskenteli rataosuudella noin 500 henkeä.²⁹

Sekä Pietarin-radon valmistumiseen 1870 että Karjalankannaksen rataverkoston tihenemiseen 1910-luvulla ei suomenmielisten piirissä liitetty pelkästään toiveita talouselämän vilkastumisesta. Kehityksessä nähtiin myös synkkiä uhkakuvia suomalaisseutujen muuttumisesta laajenevan Pietarin takamaastoksi. Venäjän hallinnon intressien kannalta tällainen visiointi ei osoittautunut aivan katteettomaksi.³⁰

Pietarilaisen huvila-asutuksen leviäminen ja vaikutus

Kannaksen huvila-asutuksen juuret ulottuvat 1700-luvulle. Tuolloin lahjoitusmaahoveja saatettiin käyttää kesänviettopaikkoina ja varata niistä huoneita tai erillisiä rakennuksia sukulaisille ja tuttaville.³¹

Pietarin väkiluku oli noussut nopeasti ja suhteellisen tasaisesti 1800-luvun puoliväliin saakka, jolloin se ylitti puolen miljoonan rajan. Sen jälkeen kasvu voimistui ja asukkaita oli vuonna 1880 noin 860 000. Kymmenkunta vuotta myöhemmin ylitettiin miljoonan raja. Vuosisadan vaihteessa asukasluku oli noin 1,3 miljoonaa ja vuonna 1915 jo 2,3 miljoonaa.³² Väestön kasvu ja yleinen vaurastuminen vaikuttivat huvila-asutuksen kehittymiseen kaupunkia ympäröivillä alueilla.

Rautateiden rakentamisella oli oleellinen vaikutus Pietarin ympäristön yhdyskuntarakenteen kehitykseen. Ensimmäisenä rakennettiin rata pääkaupungista Tsarskoje Seloon 1837. Sen jatke Pavlovskiin otettiin käyttöön seuraavana vuonna ja radat Moskovaan ja Pietarhoviin vuosina 1851–1857. Rata Varsovaan avattiin 1862, Oranienbaumiin 1864 ja Baltian rata Tallinnaan asti 1870.³³ Näiden ratojen asemien läheisyyteen alkoi muun toiminnan lisäksi syntyä huvila-asutusta, koska rataverkko helpotti ja nopeutti tuntuvasti liikkumista. Kun sitten Viipurin ja Pietarin välinen rata valmistui 1870, huvila-asutus paine alkoi purkautua luoteeseen Karjalankannakselle.³⁴

Jotkut pietarilaiset olivat hankkineet jo tätä ennen tiloja Merikarjalan itäosista. Koska Kuolemajärven ja Uudenkirkon talonpojat olivat pääosin säilyttäneet omistusoikeuden tiloihinsa, ulkomaalaisomistus syntyi näissä pitäjissä vapaaehtoisin kaupoin.³⁵ Esimerkiksi kuvanveistäjä paroni Pjotr Clodt von Jürgensburg osti vuonna 1854 Uudeltakirkolta Halolan kartanon.³⁶

Kun Kivennavan Lintulan lahjoitusmaat siirtyivät 1875 Venäjän tykistöhallitukselta pietarilaiselle ruhtinas Uhtomskille, oli Terijoella kolmisenkymmentä huvilapalstaa. Suomen valtion saadessa vuonna 1882 haltuunsa Lintulan lahjoitusmaan oli Terijoella noin 60 huvilapalstaa.³⁷ Venäläinen huvila-asutus ei kuitenkaan ollut merkittävä ennen vuotta 1895.³⁸

Terijoen huvila-asutuksen kehittäjänä voidaan pitää suomalaista liikemies ja valtioneuvos Fridolf Rafael von Haartmania (1839–1902), joka 1800-luvun lopulla toimi leskikeisarinna Maria Fjodorovnan hovin seremoniamestarina. Valtion myydessä palstoja 1890-luvun alussa tavoitteena oli saada varakkaita huvila-asukkaita Pietarista. Saatujen tarjousten pohjalta Viipurin läänin kuvernööri Johan Axel Gripenberg suositteli tuolloin senaatille muutaman huvilapalstan myymistä von Haartmanille. Koska venäläisiltä ei ollut saatu tavoiteltua määrää tarjouksia, kuvernööri lienee arvioinut von Haartmanin voivan edistää Pietarissa huvilatonttien markkinointia.³⁹ Valtioneuvos von

Haartman rakennutti 1892 Alice-vaimolleen ja perheelleen huvilan tuolloin Kivennapaan kuuluneelle Terijoelle ja alkoi kehittää kylän infrastruktuuria muun muassa rakennuttamalla teitä, puistoja ja kasinon. Hän kannusti myös ystäviään hankkimaan maata ja rakentamaan huviloita alueelle.⁴⁰

Huvila-asutuksen leviämistä Suomen puolelle edisti myös maanhankintaa koskevien säädösten muuttuminen. Vuodesta 1851 voimassa ollut asetus edellytti, että ulkomaalaisten piti saada erityinen lupa kiinteistön ostamiseen Suomesta. Venäläiset aatelismiehet eivät kuitenkaan lupaa tarvinneet. Vuoden 1891 asetus antoi maanosto-oikeuden kaikille niille venäläisille, joilla oli kiinteää omaisuutta Venäjällä. Vuodesta 1903 alkaen myös ne Venäjän alamaiset, joilla ei ollut Suomen kansalaisoikeutta, saivat hankkia kiinteää omaisuutta Suomesta samojen periaatteiden mukaan kuin syntyperäiset suomalaiset.⁴¹

Suomen senaattikin toimi huvila-asutuksen edistäjänä. Sen tarkoitus oli ollut saada maat talonpoikien haltuun lunastamalla lahjoitusmaat. Hankkeen rahoittamista ajatellen osa valtion haltuun tulleesta maasta pilkottiin huvilapalstoiksi, mikä käytännössä lisäsi alueen ulkomaalaisasutusta.⁴²

Pietarilaisen huvila-asutuksen kasvu oli voimakkainta 1890-luvun puolivälin ja ensimmäisen maailmansodan välillä.

Taulukko 1: Ulkomaalaisomistus itäisen Merikarjalan pitäjissä 1919 hallituksen asettaman tilastokomitean mukaan⁴³

Kunta	Tiloja kpl	Palstatiloja (kpl)	Ulkomaalaisomistus yhteensä (ha)	Ulkomaalaisomistus % kunnan tilusalasta
Uusikirkko	367	1 725	28 249	35,6
Kivennapa	134	3 649	9 571	16,2
Kuolemajärvi	74	250	3 357	9,8

Suomen itsenäistymisen aikoihin koko Karjalankannaksella oli 775 ulkomaalaisomisteista tilaa ja 6 229 palstatilaa, joiden yhteispinta-ala oli 53 979 hehtaaria. Karjalankannaksen ulkomaalaisomisteisista tiloista kolme neljäsosaa (76 prosenttia) ja palstoista jopa 90 prosenttia sijaitsi kolmen itäisimmän rannikkopitäjän alueella. Ulkomaalaisomistus oli huomattava erityisesti Uudellakirkolla. Kivennavalla, jonka lukuihin sisältyvät myös Terijoen tiedot, sijaitsi puolestaan valtaosa koko Kannaksen huvilapalstoista.

Huvila-asukkaiden merkitys itäisen Merikarjalan alueella oli hyvin suuri myös siksi, että monet paikkakuntalaiset omistivat huviloita ja vuokrasivat niitä varsinkin pietarilaisille kesävieraille. Esimerkiksi Terijoella oli vuonna 1912 noin 5 000 huvilaa, joista noin viidenneksen on arvioitu olleen suomalaisten

Vuokra-ajurit odottavat huvilavieraita Raivolan rautatieasemalla vuonna 1909.

omistuksessa ja vuokrauskäytössä.⁴⁴ Ulkomaalaisten kesäasukkaiden määrästä ei ole tarkkaa tietoa, mutta johtopäätöksiä on tehty nimismiehelle näytettyjen passien lukumäärästä. Vuonna 1896, jolloin Terijoki vielä oli osa Kivennapaa, Kivennavan nimismiehelle näytettyjä passeja oli 6 282. Jos passilla oli kolme henkilöä, ulkomaalaisten kesäasukkaiden määrä kunnassa kyseisenä vuonna olisi voinut olla jopa 20 000. Vuonna 1906 pelkästään Terijoen nimismiespiirissä esitettyjä passeja oli 10 114. Sen jälkeen Terijoella näytettyjen passien määrä kasvoi vuosittain: vuonna 1911 passinäyttöjä oli noin 15 000–16 000, mikä lienee merkinnyt liki 50 000:ta kesävierasta. Paikkakunnan asukasluku oli tuolloin noin 3 500 henkeä.⁴⁵

Huvilatonttien kysyntä nosti maan hintaa ja myynnistä saadulla tulolla oli piristävä vaikutus alueen talouteen. Maan vuokraaminen tarjosi jatkuvaa tuloa, mutta huvila-asutuksen muut vaikutukset alueen elinkeinoelämään olivat myynti- ja vuokratulojakin suurempia. Huviloiden, paikkakuntalaisittain taatsojen, rakentamiseen tarvittiin työvoimaa ja rakennusmateriaaleja, kuten hirssiä ja muuta puutavaraa, hiekkaa, soraa ja savea. Paikallinen väestö sai tuloja lisäksi myymällä niin maanviljelyksen kuin karjataloudenkin tuotteita.⁴⁶

Pietarilaiset huvila-asukkaat toivat mukanaan omaa henkilökuntaa koti-opettajista alkaen, mutta he tarvitsivat myös paikallista palvelusväkeä, kuten keittäjiä, sisäköitä, pyykkäreitä, lastenvahteja ja puutarhan hoitajia. Myös rakennukset vaativat kunnossapitoa, lämmittämistä ja vartiointia.⁴⁷ Moni sai elantonsa vorniekkana eli kiinteistöllä asuvana talonmiehenä.

Huvila-asutuksen merkitystä ja määrää kuvaa myös se, että alueen rautatieasemilla oli jopa satoja ajureita odottelemassa junilla tulevia kyydin tarvisijoita. Esimerkiksi kesällä 1910 oli Pietarista Terijoelle 20 päivittäistä junavuoroa. Viipurista Terijoelle oli maaliskuussa 1908 vain 7 vuoroa.⁴⁸ Huvila-asutus tarjosi myös tilattomalle väestölle tilapäistöitä. Kerättiin ja myytiin marjoja ja sienä. Kalastustuotteita ei vain viety Pietariin, vaan niitä myytiin myös huvila-asukkaille.⁴⁹

Itäisen Merikarjalan alueella tuntunut Pietarin talousalueen vetovoima ja huvila-asukkaiden merkittävä määrä houkuttelivat sinne kauppiaita ja muita yrittäjiä myös muualta Venäjältä. Alueelle syntyi myös jonkin verran pienempiä teollisuuslaitoksia, kuten sahoja, pari lasitehdasta ja terästehdas, joiden perustajista osa tuli alueelle Pietarin kautta.⁵⁰ Tämä synnytti kilpailua asiakkaista ja toi vireyttä elinkeinoelämään.⁵¹

Huvila-asukkaiden ja paikallisen väestön kanssakäyminen

Koska Karjalankannas kuului Vanhan Suomen ajalla joillakin hallinnon lohkoilla Itämerenmaakuntien eli Viron ja Liivinmaan yhteyteen, Vanhan Suomen virkakielenä oli 1700-luvulla pitkälti saksa. Saksaksi kommunikointiin pääosin myös Pietarin hallinnon suuntaan. Osa papistosta oli koulutettu Tartossa, jossa opetuksessa käytettiin saksaa, mikä paikoin näkyy myös kirkonkirjoissa. Ruotsin puolella Turussa koulutetut papit käyttivät asiakirjakielenään ruotsia, ja ruotsiksi Vanhan Suomen hallintokieliäkin palasi kokonaisuudessaan vuonna 1812, kun alue liitettiin Viipurin lääninä Suomen suuriruhtinaskuntaan.⁵²

Vaikka hallinnon kielillä oli vain vähän merkitystä asukkaiden arkielämässä, kieliperinteen moninaisuus saattoi madaltaa 1800-luvun jälkipuoliskolla asukkaiden henkistä kynnystä ryhtyä kommunikoimaan erikielisten huvila-asukkaiden kanssa. Jo ennen varsinaista huvila-asutusta kaupankäynti Pietariin oli vaatinut ainakin välttävää kielitaitoa, vaikka Pietarissa asuneita suomalaisia saatettiin käyttää kommunikoinnissa apuna. Alueen asukkaita toimi Pietarissa myös erilaisissa palvelutehtävissä.⁵³ Eri tehtävissä vaatimukset olivat erilaiset. Osattiin ”kyökkivenättä” tai ”halkovenättä”. Lapset saattoivat oppia venäjää myös keskinäisissä leikeissä venäjänkielisten kanssa.⁵⁴ Toisaalta rajan sulkeutumiseen asti Pietariin kauppaa käyneen Paavo Rasimuksen kerrotaan

sanoneen: ”Ei piisaa, et venettä ossaa haastaa. Venettä pittää osata lukkee ja kirjottaa.”⁵⁵

Kommunikointi muunkielisten kanssa vaikutti puhuttuun murteeseen. Venäläisperäisiä sanoja ja ilmaisuja oli käytössä runsaasti. Venäjän kieli sisältää paljon lainasanoja eri kielistä. Niitä siirtyi myös paikalliseen murteeseen. Neljä vuosisataa kestäneestä Ruotsin ajasta huolimatta monet Merikarjalan itäisten pitäjien murteisiin pesiytyneet läntiset sanat ovat rantautuneet puheenparteen Pietarin kautta. Joidenkin vierasperäisten sanojen vakiintuminen alueen kielenkäyttöön saattoi olla niin voimakasta, ettei tavallinen ihminen aina löytänyt itselleen tutulle sanalle suomenkielistä vastinetta.⁵⁶ Esimerkiksi sanonta *Mosna ostaa kirassii sillo ko sitä viel sai. Nyt sen ku ootat putel sulani nurkas, et kons sitä tulloo* (’Olisi kannattanut ostaa polttoöljyä silloin, kun sitä sai. Nyt ei auta muu kuin odottaa pullo eteiskomeron nurkassa, milloin sitä taas tulee’) oli ehtinyt saada myös abstraktin merkityksen: ottaa tilaisuudesta vaari oikealla hetkellä.⁵⁷

Monikielisyys näkyi myös terijokelaisen kirjakaupan valikoimassa. Vielä vuonna 1922 Terijoen kunnassa puhuttiin kahtakymmentäseitsemää eri kieltä ja Uudenkirkon Metsäkylässäkin kerrotaan puhutun ainakin toistakymmentä kieltä.⁵⁸ Läheskään kaikki pietarilaiset, joilla oli huvila tai maatila itäisessä Merikarjalassa, eivät olleet alkuaan venäläisiä, vaikka kommunikointikieli oli usein venäjä. Eurooppalaisena miljoonakaupunkina Pietari oli 1800-luvun lopulla vetänyt puoleensa niin englantilaisia, skotteja, italialaisia, ranskalaisia, saksalaisia, puolalaisia, ruotsalaisia, baltteja, juutalaisia kuin monia Venäjän eri alueilta tulleita kansallisuuksia. Pietarissa asui ennen Venäjän vallankumousta myös noin 20 000 suomalaista. Heilläkin oli huviloita Merikarjalan itäosissa.⁵⁹

Pietarilaisen yläluokan talouksissa palvelleet tai heidän kanssaan asioineet saivat vaikutteita sikäläisistä tavoista, käytetyistä materiaaleista, sisustuksesta ja muodista. Oli myös toisensuuntaista kulttuurivaihtoa. Kesävieraiden mukana tullut pietarilainen henkilökunta saattoi osallistua paikalliseen vapaa-ajanviettoon. Tultiin kyläkiikulle, osallistuttiin souteluun sisävesillä ja merenrannalla tai kyläsoittajien tansseihin.⁶⁰ Venäläiselle huvilakulttuurille oli ominaista vilkas seurustelu ja kanssakäyminen, kuten viikoittaiset vastaanotot taidemaalari Ilja Repinin huvilalla Terijoen Kuokkalassa tai taiteilijayhteisön kokoontumiset kirjailija Maria Krestovskajan ja valtioneuvos Jevgeni Kartavtsevin Villa Marijoella Uudellakirkolla.⁶¹ Toisaalta kuvanveistäjä Pjotr Clodt hakeutui Uudenkirkon tilalleen, koska kyllästyi Pavlovskin huvilaelämään, ja runoilija Jelena Guro kaipasi luontoon, hiljaisuuteen ja mäntymetsien raikkauteen Pietarin ilmanalan vastapainoksi.⁶²

Kaakkois-Kannas oli kuulunut keskiajalla katolisen kirkon valtapiiriin, kunnes reformaation myötä luterilaisuudesta oli tullut alueen valtauskonto. Kansainvälisen Pietarin läheisyys ja huvila-asukkaiden monikulttuurisuus laajensivat uskontojen kirjoa itäisessä Merikarjalassa. Alueelle Venäjältä muuttaneet ja useat pietarilaiset kesäasukkaat olivat ortodokseja, mutta heidän joukossaan oli niin erikielisiä luterilaisia, muita protestantteja, katolilaisia kuin muita uskontoja tunnustaneita.

Itäisessä Merikarjalassa ortodoksisuus liittyi yleensä venäjänkielisyyteen, mistä syystä sen näkyvyys alueella kasvoi huvila-asutuksen mukana. Uudenkirkon Kaukjärvelle vuonna 1853 rakennettu ortodoksinen kirkko palveli paikallisten venäjänkielisten asukkaiden lisäksi lähistöllä ollutta Venäjän sotaväen harjoitusleiriä.⁶³ Uudenkirkon ortodoksinen seurakunta oli venäjänkielinen ja huomattavasti pitäjää laajempi. Sillä oli useita kirkkoja. Vuodesta 1912 alkaen seurakunnan pääkirkko ja keskus sijaitsivat Uudenkirkon Kirkkojärvellä. Terijoella oli sijainnut 1800-luvulla pari yksityishenkilöiden rakennuttamaa ortodoksikirkkoa, ja vuonna 1898 seudulle perustettiin ortodoksinen kappeliseurakunta. Terijoen ortodoksinen seurakunta itsenäistyi Suomen itsenäistymisen aikoihin.⁶⁴

Pietarissa oli 1900-luvun alussa liki 100 000 katolilaista, heistä noin 60 % puolalaisia. Etenkin Terijoelle, mutta myös Uudellekirkolle ja Kivennavalle muutti tuolloin monia puolalaisia. Vaikka puolalaiset muodostivat alueen roomalaiskatolilaisten ydinjoukon, muutamien suomalaisten lisäksi katolilaisissa oli myös latvialaisia, liettualaisia, valkovenäläisiä, ranskalaisia, belgialaisia ja saksalaisia.⁶⁵ Terijoen katolinen seurakunta, joka perustettiin 1906, toimi vuoteen 1927 Viipurin katolisen seurakunnan kappeliseurakuntana. Sillä oli aluksi käytössään niin sanottu kesäkirkko, mutta 1924 sille hankittiin uusi kirkko. Alueen muidenkin pitäjien katolilaiset kuuluivat tähän seurakuntaan. Seurakunnalla oli Terijoella oma hautausmaa.

Osa väestöstä tutustui myös toisen uskontokunnan menoihin. Jos oman seurakunnan kirkkoon oli pitkä matka, voitiin käydä toisen uskontokunnan kirkossa.⁶⁶ Tämä oli luontevaa, milloin kielimuuri ei asettanut esteitä. Esimerkiksi Uudenkirkon Metsäkylässä asunut Elina Falk on kertonut osallistuneensa äitinsä kanssa kylän ortodoksisen kirkon tilaisuuksiin.⁶⁷ Uudenkirkon läntisten rantakyläiden asukkaita osallistui 1910-luvulla Sortavalan kylässä sijainneen katolisen tyttökoulun ja luostarin kappelissa pidettyihin messuihin.⁶⁸ Kirjailija Jelena Guro halusi tulla haudatuksi Uudenkirkon luterilaiselle hautausmaalle. Haudalle pystytettyyn puuristiin kiinnitettiin pieni ikoni.⁶⁹

1800-luvun lopulla Terijoelle alkoi syntyä tataariyhteisö. Muuttoliike Suomeen jatkui vielä 1930-luvun puoliväliin. Terijoen tataariyhteisö perusti 1925

seurakunnan, jolla oli oma kokoontumistila ja hautausmaa. Se tunnusti sunnilaista islamia. Yhteisöä kutsuttiin yleensä turkkilaiseksi, koska tataari kuuluu turkkilaiseen kieliryhmään.⁷⁰

Taiteilijoita ja muita kulttuurivaikuttajia

Merikarjalan itäosassa asui pysyvästi tai kesäasukkaina monia Pietarista tulleita taiteilijoita. Heidän ja suomalaistaiteilijoiden välillä oli henkilökohtaisia yhteyksiä. Runoilija Mikko Uotisen organisoimien Terijoen vuoden 1910 laulujuhlien esiintyjäluettelossa ei kuitenkaan ole yhdenkään venäläistaiteilijan nimeä.⁷¹ Tapahtumalla haluttiin päinvastoin innostaa suomalaisen kulttuurin vaalimiseen vastareaktionä noihin aikoihin valmisteltuun lakiin yleisvaltakunnallisesta lainsäädännöstä, joka edellytti lähes kaikkien tärkeiden Suomea koskevien kysymysten ratkaisemista Venäjän valtioelimityssä.⁷²

Tunnetuimpia alueen venäläistaiteilijoita oli taidemaalari Ilja Repin, jolla oli huvila Terijoen Kuokkalassa. Hän jäi asumaan sinne itärajan sulkeuduttua. Repin on kuvannut voimakkaassa maalauksessaan *Mikä vapaus* Suomenlahtea Kuokkalan rannassa. Hänen Penaty-huvilalleen kokoontui viikoittain kulttuuriväkeä. Näihin tapaamisiin osallistui myös lähistöllä asuneita suomalaisia, kuten Pietarissa syntyneet Tito ja Ina Colliander.⁷³ Repin avusti myös paikkakunnan väestölle tarkoitettuja tilaisuuksia, joilla pyrittiin edistämään aatteellista osuustoimintaa.⁷⁴

Kirjailija Maksim Gorki vietti useita kesiä Uudenkirkon Neuvolassa, mutta oli yhteen aikaan vuokrannut huvilan Kuokkalasta. Hän osallistui Repinin taiteilijayhteisön tapaamisiin, kuten myös kirjailijat Leonid Andrejev ja Aleksandr Kuprin. Venäläinen oopperatähti Fjodor Šaljapin kuului Gorkin ystäväpiiriin. Myös suomalaiset Eero Järnefelt, Akseli Gallen-Kallela ja Eliel Saarinen vierailivat Kuokkalassa.⁷⁵

Uudenkirkon Metsäkylään kirjailija Maria Krestovskajan ja hänen miehensä omistamalle Villa Marijoelle kokoontui eri alojen kulttuurivaikuttajia, heidän joukossaan muun muassa lähellä asunut Leonid Andrejev sekä akateemikko, juristi ja runoilija A. F. Koni. Huvilan alueelle rakennetulla näyttämöllä esiintyi kesäisin pietarilaisnäyttelijöitä.⁷⁶ Teatterinuudistaja ja ohjaaja Vsevolod Meyerhold vaikutti ennen vallankumousta Pietarin teattereissa. Ainakin kesät 1907 ja 1912 hän asui Terijoella ja osallistui myös Villa Marijoen tapaamisiin.⁷⁷

Venäjäksi ja englanniksi kirjoittanut runoilija Vadim Gardner de Paiva Pereira on runoissaan kuvannut Suomenlahtea ja alueen luontoa. Hän oli Uudenkirkon metsäkyläläisten keskuudessa tunnettu persoonallisuus. Hän kuoli 1956 Helsingissä.⁷⁸ Pietarissa Repinin oppilaana olleella taidemaalari Valentin Serovilla oli

Behtereivin huvilan henkilökunnan asuinrakennus ja rantamaisemaa rakennuksen kohdalla kuvattuna vuonna 2015.

kesäpaikka Uudenkirkon Inossa. Eräs hänen inolainen naapurinsa oli saanut pari hänen maalaustaan.⁷⁹ Vaikka Serov tunnetaan elävistä muotokuvistaan, hän maalasi myös maisemia ja maalaiselämää.

Terijoki houkutteli jo ennen Suomen itsenäistymistä myös suomalaisia taiteilijoita. Esimerkiksi taidemaalari Albert Edelfelt oli pitkään valtioneuvos Fridolf Rafael von Haartmanin vieraana ja maalasi nykyisin Suomen Tukholman suurlähetystössä olevan valtioneuvoksetar Alice von Haartmanin muotokuvan.⁸⁰

Kirjailija ja taidemaalari Jelena Guron ja hänen miehensä säveltäjä, viulisti ja taidemaalari Mihail Matjušinin Uudellakirkolla sijainnut huvila kokosi kesäisin venäläistäiteilijoita. Kesällä 1913 siellä pidettiin pietarilaisten futuristien kokous, johon osallistuivat muun muassa taidemaalari Kazimir Malevitš ja runoilija Aleksei Krutšonyh.⁸¹ Yhtenä tapaamisen tuloksista syntyi ensimmäinen futuristinen ooppera *Voitto*

auringosta, jonka ensiesitys oli Pietarissa 3. joulukuuta 1913.

Taiteilijoita, kuten muitakin huvila-asukkaita, veti puoleensa alueen luonto: Karjalankannaksen rannikon mäntymetsissä oli helpompaa hengittää kuin Pietarin ilmanalassa. Moni taiteilija koki myös seudun henkisen ilmapiirin vapaammaksi kuin Pietarissa, olihan 1900-luvun alussa suuri osa Venäjän älymystöä liberaali- tai vallankumoushenkistä. Suomi omine lakeineen ja tapoineen koettiin Venäjän oloista poikkeavana ”ulkomaana”. Myös alueelle syntyneet kulttuurihenkilöiden verkostot vetivät taiteilijoita puoleensa.⁸²

Alue houkutteli myös tiedemaailman edustajia. Nobelisti, akateemikko Ivan Pavlovin (1849–1936) perheen käytössä oli huvila Terijoen Kellomäellä, missä Pavlovin perhettä lomaili myös rajan sulkeuduttua.⁸³ Pavlovin kollegalla neurologi, akateemikko Vladimir Behterevilla (1857–1927) oli huvila Uudenkirkon

Inossa. Myös hän kävi huvilallaan vielä Suomen itsenäistymisen jälkeen. Hän oli paikkakuntalaisten keskuudessa tunnettu hahmo.⁸⁴

Huvilakauden lopulla kesällä 1917 runoilija Ilmari Pimiä (1897–1989) ja tuleva kirjailija ja kulttuurivaikuttaja Olavi Paavolainen (1903–1964) perustivat yhdessä muutaman ystävänsä ja sukulaisensa kanssa Merikarjalan itäosan ensimmäisen suomalaistaiteilijoiden yhteisön Kivennavan taiteilijaseuran. Se harrasti niin kuvaamataiteita kuin runojen kirjoittamista ja näytelmäesityksiä.⁸⁵ Paavolainen on myöhemmässä tuotannossaan kuvannut sekä Pietaria⁸⁶ että alueen pietarilaishuvilakautta. Kirjallisuudentutkija H. K. Riikonen mainitsee Paavolaisen elämäkerrassa, että Paavolaisen lapsuusajan matkat Pietariin antoivat tuntumaa sekä valankumousta edeltäneen ajan poliittiseen ilmapiiriin että keisariajan loistoon.⁸⁷ Hän katsoo, että Paavolaisesta tuli 1940-luvulla toimittamallaan kuvateoksilla *Karjala – muistojen maa* ja *Rakas entinen Karjala* yksi tärkeimmistä Karjalaan kohdistuvan nostalgian alkuunpanijoista.⁸⁸ Näistä jälkimmäisen toimittamisessa häntä avusti Ilmari Pimiä, joka on kuvannut Pietarissa käyneitä ja huvila-aikaa esimerkiksi muistelmateoksessaan *Jäivät seudut rakkahimmat* sekä kotiseudulle omistetuissa runoissaan.⁸⁹ Sekä Paavolainen että Pimiä kuuluivat Tulenkantajien kirjailijaryhmittymään, joka ihaili modernisaatiota ja eurooppalaisuutta.⁹⁰

Unto Seppänen (1904–1955) aloitti tulenkantajaproosaistina.⁹¹ Poikavuotensa ja nuoruutensa hän vietti Kanneljärven Liikolan kylässä, jonka maisemista hän sai väkevimmän inspiraationsa.⁹² Hän on kuvannut elävästi Pietarin radan rakentamisen ja pietarilaisen huvila-asutuksen vaikutuksia esimerkiksi teoksissaan *Markku ja hänen sukunsa* sekä *Iloisten ukkojen kylä*.⁹³ Terijokelainen teatterineuvos Ritva Heikkilä (1920–2016) on kirjoittanut ja toimittanut useita Terijoki-aiheisia kirjoja, jotka ajoittuvat 1920- ja 1930-luvun suomalaiselle huvilakaudelle. Hän on taustoittanut kuvauksiaan pietarilaishuvilakauden tiedoilla.⁹⁴ Hän oli Ilmari Pimiän ja Unto Seppäsen tavoin Terijoen yhteiskoulun⁹⁵ kasvatteja.⁹⁶

Akateemikko Ivan Pavlov Terijoen Kellomäellä 1920-luvun puolivälissä.

Paikallisten asukkaiden kokemuksia

Lahjoitusmaa-ajan historia heijastui paikallisten asenteissa huvila-asukkaisiin lähinnä yksittäistapauksissa, sillä pääsääntöisesti huvila-asutukseen suhtauduttiin henkilökohtaisten kokemusten pohjalta myönteisesti. Hämäläinen huomauttaakin, että alueen asukkaat olivat jo maantieteellisen sijainnin vuoksi olleet kautta aikojen huomattavasti enemmän kosketuksissa venäläisten kanssa kuin muun Suomen asukkaat.⁹⁷

Kuvanveistäjä Pjotr Clodt tuli 1850-luvulla Uudenkirkon tilalleen rentoutumaan, muttei malttanut olla tekemättä mitään, vaan sahasi, vuoli ja korjasi, opetti lapsia ajamaan hevosta ja harrasti puutarhan hoitoa, muttei liene ollut erityisemmin perillä maanviljelyksestä. Paikkakuntalaiset pitivät hänestä etenkin sen jälkeen, kun hän lahjoitti vuonna 1863 Uudenkirkon kirkkoon suuri-kokoisen Luther-patsaan. Kerrotaan, että hänen kuoltuaan paikkakunnalla vuonna 1867 kyläläiset ajoivat itkien ja virsiä veisaten ruumissaaton mukana kirkonkylään asti.⁹⁸

Huvila-asutuksen syntyminen ja kehittyminen koettiin aluksi varsin myönteisenä. Edes venäläistämiskausia käsittelevistä teksteistä on vaikea löytää merkkejä siitä, että paikalliset asukkaat olisivat kokeneet ongelmia henkilökohtaisessa kanssakäymisessä huvila-asukkaiden kanssa. Niitä näyttää syntyneen vasta kesällä 1912 voimaan tulleen yhdenvertaisuuslain seurauksena ja etenkin ensimmäisen maailmansodan aikaan. Suomalais-venäläisiä fyysisiä yhteenottoja tosin tapahtui sitäkin ennen ainakin työläisten välillä – ja lopulta poliittisten jännitteiden myötä seutu alkoi 1900-luvun alussa lukeutua Suomen väkivaltaisimpiin.⁹⁹

Sen sijaan talvi- ja jatkosodan jälkeen julkaistuissa pitäjäkirjoissa ja -historioissa on paikoin nähtävissä niiden kirjoitusaikaa heijasteleva kielteinen suhtautuminen huvila-asutukseen. Se lienee ollut yksi tapa käsitellä Karjalan menettämisen herättämiä tunteita, johon lomittui lisäksi tietoisuus siitä, että venäläistämistoimenpiteitä oli 1900-luvun alussa perusteltu alueella olleella venäläisellä asutuksella. Erityisen kielteisenä huvila-asutus kuvataan Karjalankannaksen komitean mietinnössä vuodelta 1919. Mietinnön tavoitteena on ollut saada Suomen valtiolta tukea ongelmiin, jotka rajan sulkeutuminen synnytti alueella. Siinä todetaan, että Kannaksen kysymys on nimenomaan valtiollinen asia, joten se ei ole pyrkinytkään tuomaan esiin paikallisten asukkaiden henkilökohtaista kokemuseräistä näkökulmaa.¹⁰⁰

Toisaalta muisteluteksteissä on joskus kuvattu huvila-asukkaita liioitellunkin myönteisesti. Esimerkiksi paikallisen Kirjosen emännän kerrotaan sanoneen kirjailija Maria Krestovskajasta ”Hää olij niin hyvä ihmine, et ois antant toiseel vaik oman silmän päästää”, vaikka Krestovskajan suomalainen miniä antaa elämäkerrassaan hänestä toisenlaisen kuvan.¹⁰¹

Keisarin henkilölääkäri Botkinin taatsa Uudellakirkolla Kirstinälän kylässä. Kuva on otettu vuonna 2010.

Kuolemajärven historiategos kuvaa tulipaloa Vuitshin hovin riihellä. Siihen liittyneet tapahtumat kertoivat Pihkalan kyläläisten ja huvila-asukkaiden hyvistä suhteista. Hovin väki ihmetteli, kun kyläläiset tulivat vapaaehtoisesti sammuttamaan paloa ja järjesti sitten heille kiitokseksi juhlat. Teos kertoo hovin neitien tarjoutuneen opettamaan kylän lapsille venäjän luku- ja kirjoitustaitoa, mutta harvojen suomalaislasten käyttäneen tilaisuutta hyväkseen. Vuitshin hovi antoi myös lääkinnällistä apua paikallisille asukkaille.¹⁰² Huviloiden ja maatilojen omistajien joukossa oli useita lääkäreitä aina keisarin henkilölääkäri Botkinista alkaen, eikä ollut harvinaista, että he auttoivat, kun joku paikkuntalainen tarvitsi lääkärin apua.¹⁰³

Kulloisetkin aatteelliset ja poliittiset suuntaukset vaikuttivat maaseudun kansaa enemmän alueen sivistyneistön ajatteluun. Vilho Hämäläinen on kuitenkin kiinnittänyt huomiota siihen, että sanomalehtikritiikin venäläistä huvila-asutusta vastaan aloitti nuorsuomalainen *Keski-Suomi* vuonna 1888, ei paikallinen lehdistö.¹⁰⁴

Pietarilaisten kokemuksia

Tätä artikkelia varten haastateltu kotiseutututkija Aleksandr Bravo totesi, että kulloinenkin poliittinen ilmapiiri vaikutti siihen, miten pietarilaiset suhtautuivat Kannakseen. Hän toi myös esiin muutamien alueella oleskelleiden taiteilijoiden, kuten Repinin ja Mandelstamin, sekä poliitikkojen, kuten Mihail Herzensteinin, vaikutuksen aikansa ilmapiiriin.¹⁰⁵ Moni ensimmäisistä huvila-asukkaista kuului Pietarin saksalaiseen tai kansainväliseen sivistyneistöön. Heillä ei ollut Suomea tai suomalaisia kohtaan ennakoasenteita.¹⁰⁶

Huvila-asukkaiden suhdetta alueeseen sävyttivät myös ajankohdan kirjallisuudessa esitetyt ajatukset ihmisen ja luonnon suhteesta. Ei ehkä oltu varsinaisia tolstoilaisia, mutta ihailtiin Terijoen ja lähiseudun mäntymetsiä, koivikoita, niittyjä ja merenrantoja. Arvostettiin luonnon kauneutta ja rauhaa Pietarin elämänrytmin ja epäterveellisen ilmaston vastapainona.

Udellakirkolla 1913 kuollut runoilija ja kuvataiteilija Jelena Guro liikkui paljon luonnossa ja kuvasi tuntojaan runoissaan, teksteissään ja kuvissaan. Hän koki voimakkaasti seudun meren ja metsät. Metsän onnellisuutta luova vaikutus oli hänestä mahdollista siirtää myös huviloihin:

Minun piti painaa kasvot sammalta ja vanhoja kuusenkäpyjä vasten, jottei metsänreunasta olisi nähty. Metsän lattialle on levitetty sammal ja hentoja risuja. Kaikki metsässä on pukeutunut erityiseen metsähohteeseen.¹⁰⁷

Eräässä autuaassa huvilaparatiisissa verannan ikkunapielet on reunustettu vihreillä lasikaistaleilla, niin että kesäpäivät kuluisivat onnellisemmin. Niiden ansiosta verannasta tulee keveä metsäinen galleria, joka yhtyy toisiin rakennuksiin.¹⁰⁸

Lappeenrannan museoiden verkkonäyttely *Aikamatka Kannakselle* kuvaa Guron suhdetta kannakselaisiin ja alueen luontoon:

Piirtäminen ja maalaaminen ja kirjoittaminen on vain hyvin heikko kuvajainen siitä, mihin luonto pystyy. Mutta minä olen sitä mieltä, että minun tehtäväni luonnossa on olla se, joka huomaa ja ymmärtää, se, joka kirjaa ylös luontokappaleiden arvon ja niiden jokapäiväisen ihmeen. Luonto elää läpi kevään ja kesän kohti syksyä ja minä olen sen uskollinen kirjuri. Suomen kieltä minä kuuntelen täällä ihmeissäni. Se on siitä erikoinen kieli, etten ymmärrä siitä sanaakaan. Aakkosten kirjaimet ovat minulle ranskan kielen kautta tuttuja, mutta entä sisältö. En oikein puheesta edes erota, missä jokin lause alkaa ja missä se päättyy -- Kannaksen luonnon kieltä minä ymmärrän. Meidän välillämme ei ole kielimuuria.

Luontoa ei saa pahoinpidellä eikä tuhota. Sitä pitää rakastaa ja vaalia: eläimiä, kasveja, vettä, ilmaa.¹⁰⁹

Eräs Guron kokeilevista runoista on *Finljandija*, jossa kehtolaulunomaisesti toistellaan kannakselaisia etunimiä, suomen kielen äännteitä ja sanoja. Gurolle Kannas edusti Pohjolaa, jossa häntä puhutteli sen ankara ja ylentävä itsenäisyys.¹¹⁰

Kuvatessaan kasvuvuotiaan Pietarissa 1800-luvun viimeisinä vuosina ja 1900-luvun alussa Osip Mandelstam sanoo, että pietarilaisen sydäntä lähellä oli kotimainen ulkomaalainen, kylmä suomalainen.

Koko esivallankumouksellinen Pietari -- hengitti Suomen ilmaa, valutti sormiensa lomitse hienoa suomalaista hiekkaa, hieroi graniittista otsaansa vasten kevyttä suomalaista lunta ja kuunteli raskaissa kuumehoureissaan tanakoiden suomalaisten hevosten kulkusten kilinää.¹¹¹

Hänen mukaansa Suomella oli pietarilaisille jokin erityinen merkitys. Sinne matkustettiin ikään kuin pakoon ja siellä yritettiin ajatella loppuun se, mitä Pietarissa ei voitu. Hän sanoo pitäneensä tästä maasta, jossa kaikki naiset olivat moitteettomia pyykkäreitä ja ajurit muistuttivat ulkonäöltään senaattoreita.¹¹²

Pietarilaiset tekivät havaintoja myös Kannaksen henkisestä ilmapiiristä. Kasvuiässä 1900-luvun alkuvuosina Mandelstam havaitsi, että taloissa riippui mustiin surukehyksiin pantu taulu: Suomi-neito hiukset hajalla, ja hänen yläpuolellaan kaksipäinen kotka, joka vihaisesti pörhisti sulkiaan ja neito painoi kiihkeästi rintaansa vasten kirjaa, jossa luki ”Laki”.¹¹³ Kyseessä oli Edvard (Eetu) Iston öljyvärimaalaukset ”Hyökkäys”, jonka maalaamista oli innoittanut helmi-kuun manifesti. Taulu levisi 1900-luvun alkuvuosina tuhansiin suomalaisiin koteihin painokuvina, joista suuri osa oli teetetty ulkomailla.¹¹⁴

Aleksandr Kuprinin toisen venäläistämiskauden alkuvaiheessa kirjoittama essee tuo hyvin esiin rajaseudun monisäikeisyyden. Hän ihailee, kuinka suomalaiset tarjosivat ensimmäisenä Vanhassa Euroopassa naisille paikan eduskunnassa ja näkee siinä yhtäläisyyttä tilanteeseen, jossa tyhjine astioineen Pietarista palaaville uusikirkkolaisille maidonmyyjänaisille annetaan paikka raitiovaunussa ja junassa.¹¹⁵

Nobelisti Pavlovin pojantytär Ljudmila Balmasova on muistellut lapsuuden kesiään 1929–1938 Terijoen Kellomäellä vuonna 2000 tehdystä haastattelusta.¹¹⁶ Hänen vanhempansa oli vihitty Terijoen Kazanin kirkossa 1927. Isälle Vladimir Pavloville myönnettiin aina Suomen viisumi, joten perhe pääsi vaivatta matkustamaan Terijoelle rajan sulkeutumisesta huolimatta. Perhe viihtyi hyvin

Ljudmila Balmasovan vanhemmat vihittiin Terijoen ortodoksisessa kirkossa. Kazanin Jumalanäidin ikonille pyhitetty kirkko kuvattuna vuonna 2015.

Kellomäellä ja onnistui myös sotien jälkeen saamaan takaisin huvilansa, joka siinä vaiheessa oli oveton ja ikkunaton ja vaati muutenkin kunnostusta. Lapsuutensa talot Kellomäellä Ljudmila Balmasova sen sijaan muisti vankkatekoisina. Hän oli lapsuudessaan kiinnittänyt huomiota myös erinomaiseen ojitussjärjestelmään, jonka ansiosta maa oli hyvin hoidettua eikä soistunut. Uimaranta oli tuolloin aivan puhdas eikä siinä ollut kiviäkään, koska syksyisin ranta puhdistettiin ja kivet vietiin rakennustyömaille.

Kylässä asuneet suomalaiset olivat hänen mukaansa enimmäkseen tavallista väkeä: työpajojen omistajia, pikkukauppiaita ja kalastajia. Suomalaisnaiset toivat perheelle maitoa, smetanaa ja kalaa. Kylällä oli erinomaisia isäntiä, jotka tulivat tarvittaessa auttamaan ja tekivät kaiken erinomaisesti. Vaikka Balmasovan mukaan venäläisten ja suomalais-

ten välillä ei yleensä ollut erityistä yhteydenpitoa, hän kertoo vanhempiansa käyneen pelaamassa tennistä konsuli Otto Auerin huvilan tenniskentällä.¹¹⁷ Ilmeisesti perheet tunsivat muutenkin toisensa.

Jokaisen huvilan yhteydessä oli vorniekan asunnoksi rakennettu mökki, jotta hän saattoi ympäri vuoden vastata kiinteistöstä ja hoitaa sitä. Pavlovin perheellä oli myös kesäksi palkattu lastenhoitaja. Elämä Kellomäellä muistutti tuolloin rajan sulkeutumista edeltänyttä aikaa.

Kirjailija Leonid Andrejevin tytär Vera Andrejeva on kirjassaan *Talo Vammelsuussa* kuvannut lapsen kokemana elämää huvilakauden taiteilijaperheessä. Kasvuympäristö Vammelsuussa tarjosi idearikkaille lapsille runsaasti virikkeitä. Kuva Ilja Repinistä samettipuserossa esittämässä Puškinin vanhan sotapäällikön tarinaa painui lapsen mieleen. Lapsen muistikuvissa vallankumous oli värikäs väkijoukko Pietarissa ja Šaljapin laulamassa Marseljeesia äidin säestäessä ilman laajempaa tietoa tapahtumien merkityksestä. Sen sijaan

asiointi paikallisessa maalaispuodissa, jossa verkkaiset suomalaiset seisoivat vaiti tiskin ääressä, oli niin aristava kokemus, että ostettavat tavarat haihtuivat muistista.¹¹⁸

Käsitellessään kesävieraiden ja paikallisten välejä Hämäläinen mainitsee *Viipurin Sanomissa* 8.4.1891 julkaistun kirjeen, jossa korostettiin venäläisten mielellään keskustelleen suomalaisten kanssa myös yhteiskunnallisista ja valtiollisistakin kysymyksistä, kuten tullikysymyksestä. Hän on tuonut esi-merkkinä esiin, että paikallisten asukkaiden ja kesävieraiden välillä oli jopa mahdollista, että vuokraisännät saattoivat viettää joulun kesävieraidensa luona Pietarissa tai saada jouluksi suuren lahjapaketin.¹¹⁹

Alue valtapolitiikan kohteena

Aleksanteri I:n määräys Vanhan Suomen yhdistämisestä muuhun Suomeen syksyllä 1811 herätti vastustusta lahjoitusmaaisäntien lisäksi myös niissä piireissä, jotka eivät halunneet lähellä Pietaria sijaitsevaa aluetta erotettavaksi venäläisestä kuvernementtihallinnosta. Sittemmin erilaisia hankkeita Viipurin läänin tai sen osien palauttamiseksi suoraan Venäjän hallinnon alaisiksi tuli vireille, mutta mitään niistä ei ehditty viedä loppuun ennen Suomen itsenäistymistä.

Viimeisin tällainen hanke ennen Suomen itsenäistymistä oli yritys erottaa Uusikirkko ja Kivennapa (johon Terijoki kuului vuoden 1911 alkuun asti) Suomen suuriruhtinaskunnasta. Alueen strateginen asema oli korostunut, kun Pietarille piti luoda uudenlainen puolustus Venäjän–Japanin sodassa tuhoutuneen laivaston tilalle, ja enteitä kansainvälisestä suursodasta oli ilmassa. Venäläiset viranomaiset olivat kiinnittäneet alueen erikoisoikeuksiin kielteistä huomiota myös kuultuaan siitä kesäasukkailta, joiden oli vaikea sopeutua vieraaseen lakiin ja hallintoon aivan Pietarin porteilla.¹²⁰ Elokuun 25. päivänä 1911 levisi tieto venäläisten aikomuksesta liittää Pietaria lähinnä olleet kunnat Pietarin kuvernementtiin. Tämä herätti voimakkaan vastareaktion – eikä vain Uudellakirkolla ja Kivennavalla, vaan laajalti Suomessa.¹²¹ Päätös ja siitä seuranneet selkkaukset ylittivät laajasti kansainvälisenkin uutiskynnyksen. Myös runoilija Eino Leino ilmaisi kantansa kirjoittamalla Uudenkirkon ja Kivennavan asukkaille omistetun runon *Karjalan kannas*.¹²²

Vaikka yhteys Pietariin koettiin alueella tärkeäksi etenkin elinkeinoelämän kannalta, päätös alueen erottamisesta muusta Suomesta koettiin vääryydeksi. Keisari-suuriruhtinaaseen vedottiin adressilla, joka jätettiin 3. marraskuuta 1911 Viipurin läänin kuvernöörinvirastoon. Paikallisen väestön reaktion voimakkuuteen vaikutti alueella 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa aloitettu kansansivistystyö, jonka avulla oli haluttu kohottaa suomalaiskansallista tietoi-

suutta. Kaakkois-Kannaksen irrottaminen muun Suomen yhteydestä koettiin uhaksi alueen suomalaiselle yhteiskuntajärjestelmälle ja askeleeksi muunkin Karjalan ja viime kädessä Suomen venäläistämisen tiellä.¹²³ Erottamishankkeen torjuminen koettiin tärkeäksi väestön eri kerroksissa: esimerkiksi Uudellakirkolla adressin allekirjoittajia oli yli 4 700, kun koko pitäjän väkiluku Venäjän passilla olevat mukana lukien oli noin 15 000 ja ainoastaan 21 vuotta täyttäneet kelpasivat allekirjoittajiksi.¹²⁴ Liitoshanke jäi lopulta panematta täytäntöön. Ensin sitä viivästyttivät Venäjällä sisäpoliittiset syyt, sitten maailmansodan puhkeaminen, jonka myötä keisarikunnan hallinnon oli keskityttävä kiireellisempien asioiden hoitamiseen.¹²⁵

Valtapolitiikan vaikutuksia alueella kuvaa hyvin myös puolalaisen katolilaisen nunnan, kreivitär Julia Maria Ledóchowskan toiminta Pietarissa ja Uudellakirkolla. Hän toimi Krakovan ursuliiniluostarin johtajana nimellä Äiti Ursula saadessaan 1907 kutsun tulla johtamaan katolista tyttökoulua Pietarissa. Samalla hän johti siellä myös Krakovan luostarin sivuluostaria. Venäjän vuoden 1905 vallankumouksen seurauksena venäläiset olivat saaneet luvan tunnustaa muutakin kuin ortodoksista uskontoa, mikä oli vaikuttanut hänen Pietariin lähtöönsä. Kun toiminta Pietarissa jälleen vaikeutui, hän joutui siirtämään ensin tyttökoulun ja sitten luostarin novisiaatin Uudenkirkon Sortavalan kylään. Lopulta koko toiminta piti siirtää sinne. Venäläistämispolitiikan edelleen voimistuttua luostarin hollantilaisten pappien oli poistuttava vuonna 1911. Sitten kiellettiin myös katoliset luostarit. Äiti Ursula pääsi Pietarissa tapamaan pääministeri Pjotr Stolypinia (1862–1911), joka oli tukahduttanut avoimen opposition Venäjällä ja aloittanut uudet venäläistämistoimet Suomessa. Pääministeri antoi suullisen luvan pitää kappelia ja tyttökoulua, mutta luostarin toiminta oli ajettava alas. Luostarin asiakirjat haudattiin maahan, kirkosta poistettiin ristikkoaita kuorin ja kirkkokansan väliltä, paavilta saatiin muodollinen vapautus luostarilupauksista ja sisaret alkoivat käyttää siviilivaatteita ja -nimiä. Kun Itävalta julisti maailmansodan syttyttyä sodan Venäjää vastaan elokuussa 1914, Äiti Ursulan oli Itävallan kansalaisena poistuttava maasta. Vaikka ne sisaret, jotka olivat Venäjän kansalaisia, saattoivat jäädä, piti koulu lopettaa ja maat ja rakennukset myydä.¹²⁶

Alueelle ilmestyi myös erikoisia maanostajia. Eräs tällainen oli ainakin Kuolemajärvellä liikkunut pietarilainen kauppias Zavjalov. Hän maksoi maasta aina 15 ruplaa desjatiinalta, vajaalta hehtaarilta. Hän ei edes halunnut tietää, millainen maan laatu oli, mutta halusi varmistaa, että ostettava maa oli yhdessä osassa. Maksu oli otettava tavarassa. Sen verran hän saattoi maksaa käteisenä, että myyjä sai matkarahat kaupanvahvistamiseen Pietarissa. Zavjalov ei käynyt edes katsomassa ostamiaan maita eikä hakkauttanut niiltä metsää. Tämä

herätti paikallisissa kysymyksen kauppojen todellisesta tarkoituksesta. Suomen itsenäistyttyä maat joutuivat Ulkomaalaisten omaisuuden hoitokunnan haltuun, joten tarkoitus ei selvinnyt.¹²⁷

Toisaalta oli myös suomalaisryhmiä, jotka käyttivät hyväkseen Kannaksen ulkomaalaista huvila-asutusta kansallisten intressien ajamiseen.¹²⁸ Osa näistä ryhmistä näki alueen venäläisen huvila-asutuksen uhkana suomalaiselle kulttuurille ja halusi torjua sen istuttamalla väestöön ”aitosuomalaisuutta”. Myöhemmin 1920- ja 1930-luvulla heimoaktivistien Suur-Suomi-propagandassa hyödynnettiin tarvetta torjua venäläisen huvila-asutuksen kaltaista uhkaa suomalaisuudelle.¹²⁹

Väestön valmiudet kohdata venäläistämisyrittäykset

Ruotsin ajalla luterilainen kirkko oli laskenut perustan kansanopetustyölle. Papiston tehtävänä oli ollut huolehtia lukutaidon opettamisesta. Vuoden 1866 kansakouluasetus siirsi vastuun kouluista kunnille ja johti alueella suhteellisen nopeaan kansakoulujen perustamiseen. Uudellakirkolla perustettiin ensimmäiset kansakoulut 1872 ja 1877, Kuolemajärvellä 1878 ja Terijoella 1881. Ajatus kansakoulun perustamisesta kylään ei aina noussut sivistyneistön tai varakkaan kansanosan keskuudesta, vaan monesti itseoppineiden kyläläisten piiristä. Esimerkiksi Kuolemajärven Seivästön kylässä isännät perustelivat koulua sillä, että kylän lapset saisivat nauttia opetusta köyhän ja kalliin Isänmaan yhteiseksi onneksi ja menestykseksi.¹³⁰ Kivennapalaisen kirjailijan Antti Paloposken mukaan monet Terijoen ensimmäiset huvila-asukkaat, joista useat olivat pietarinsaksalaisia, suhtautuivat suomalaiseen kansakoululaitokseen hyvin suopeasti ja avustivat sitä rahalahjoin.¹³¹ Suomenkielisen sivistyksen tärkeys innoitti myös kansanopiston perustamiseen Uudellekirkolle 1894 ja vuonna 1907 Terijoen yhteiskoulun perustamiseen.¹³²

Kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin (1839–1904) ja keisarikunnan pääministeri Stolypinin kausilla (vuosina 1899–1904 ja 1908–1911) Suomeen perustettiin myös sellaisia venäjänkielisiä kouluja, joiden tehtävänä oli edistää venäläistämisyrittäyksiä. Monet näistä niin sanotuista Bobrikovin tai Stolypinin kouluista sijaitsivat Raja-Karjalassa, mutta Terijoen Kellomäen koulukin oli nimetty pääministeri Stolypinin mukaan.¹³³

Venäläistämiskauden alla rajan läheisyydessä oli havahduttu menneen lahjoitusmaa-ajan passivoivaan vaikutukseen ja sen luomaan tarpeeseen kohottaa kansan omaehtoista sivistystä, jotta se olisi Kannaksellakin valmis tarvittaessa puolustamaan Suomen valtiollis-poliittista asemaa.¹³⁴ Oman kielen ja kansallisen kulttuurin merkitys oli todettu tärkeäksi myös Suomenlahden itäpäässä Inkerinmaalla sekä Virossa, mihin itäisen Merikarjalan alueelta oli vilkkaat

yhteydet. Terijoen vuoden 1910 laulujuhlien ohjelmaoppaan mukaan juhlien tavoitteena oli ”antaa rajaseudun asukkaille elämänuskoa toimia kansallisuutemme rajanvartijoina ja yhdistää heimosisaria ja -veljiä”.¹³⁵

Kansallisten ja henkilökohtaisten oikeuksien puolustamiseen tarvittiin myös kielellisiä ja vuorovaikutusvalmiuksia. Uudenkirkon Metsäkylässä toimi venäläinen kansakoulu, jonka valtioneuvos Jevgeni Kartavtsev oli rakennuttanut mailleen. Se oli luultavasti alun perin perustettu tilalla työskennelleen henkilökunnan lasten koulutusta ajatellen, mutta myös kylän suomalaislapsia kävi sitä. Vuosituhannen alussa haastateltu Elina Falk on kertonut veljensä käyneen ensin tätä venäläistä koulua ja menneen vasta myöhemmin suomalaiseen kansakouluun.¹³⁶ Tämän venäläisen koulun toiminta loppui Venäjän vallankumouksen seurauksena, kun sen ylläpitäjä joutui pakenemaan Ranskaan.¹³⁷

Terijoella oli venäläinen reaalikoulu, jonne tuli venäjänkielisiä oppilaita myös lähipitäjistä. Terijoen ensimmäinen venäläinen kansakoulu oli perustettu jo 1880-luvulla. Sitä kävivät myös monet suomalaislapset ennen vuotta 1910.¹³⁸ Tuolloin säädetty laki, jonka perusteella tärkeät Suomea koskevat kysymykset ratkaistiin Venäjän valtioelimissä, lienee vähentänyt suomalaisten halukkuutta lähettää lapsiaan venäläiseen kouluun.¹³⁹

Suomalaisen yhteiskoulun ja venäjänkielisen reaalikoulun poikien välillä tiedetään olleen tappeluja, mutta ne lienevät olleet normaaleja koulupoikien reviiritaistoja.¹⁴⁰ Terijoen yhteiskoulun rehtori Salokas on painottanut, että toisin kuin aiemmin mainitut Stolypinin koulut, Terijoen venäläinen kansakoulu ja reaalikoulu eivät toimineet Suomea vastaan.¹⁴¹

Terijoki-lehden uutinen syksyiltä 1908 puolestaan kertoi, että Terijoen yhteiskouluun oli pyrkinyt paljon oppilaita sivistyneistä venäläisistä perheistä, ja jotkut vanhemmista olivat jopa hankkineet lapsilleen suomalaisia opettajia vahvistamaan heidän suomen kielen taitoaan, jotta he voisivat päästä kouluun tulevina vuosina. Lehden päätoimittajana oli tuolloin Kannaksen kansalliseksi herättäjäksi kutsuttu Mikko Uotinen.¹⁴² Paikalliset nuorisoseurat, työväenyhdistykset, raittiusseurat, vapaapalokunnat, urheiluseurat sekä kirjastot, kuorot ja muu kulttuuritoiminta kehittivät osallistujien vuorovaikutustaitoja ja sosiaalisia valmiuksia.¹⁴³

Suurkaupungin läheisyyden nurja puoli

Pietari oli 1900-luvun alussa yksi Euroopan suurkaupungeista. Vaurastumisen myötä kaupunki ja sen ympäristö houkuttelivat puoleensa monenlaista väkeä. Jotkut etsivät pysyvää, toiset kausiluontoista työtä, mutta joukossa oli niitäkin, jotka pyrkivät hankkimaan elantonsa vilpillisin keinoin.

Kannaksen rajaseudun rikollisuutta vuosina 1885–1917 tutkineen Juha Rajalan kohdealueena on ollut Äyräpään tuomiokunta, johon Merikarjalan itäosasta kuuluivat Kivennapa ja Terijoki.¹⁴⁴ Hän sanoo, että aikalaiskäsityksen mukaan 1800-luvun lopun rikollisuus oli suureksi osaksi kaupungistumisen tuotosta.¹⁴⁵ Pietarin 1800-luvun puolivälin jälkeen kiihtynyt kasvu heijastui Suomessa ennen muuta sitä lähinnä olevaan osaan. Samoihin aikoihin vakava väkivaltarikollisuus alkoi Viipurin läänissä kasvaa paljon muuta maata nopeammin. Vuosisadan vaihteeseen tultaessa Karjalankannaksella tehtiin väkilukuun suhteutettuna eniten henkirikoksia koko Suomessa.¹⁴⁶

Huvilaseuduilla väkivalta oli näkyvintä humalaisten työmiesten tappeluina kaduilla, asemanseuduilla ja salakapakoissa.

Rajalan mukaan Kannaksen rajaseudun väkivaltaistuminen alkoi 1880-luvulla pahoinpitelyrikollisuuden yleistymisellä Pietarin radan varrella sijainneissa kylissä. Tutkimuksen kohteena ollut ajanjakso oli elinkeinoelämän vapautumisen ja yhteiskunnallisen ajattelun ja kansalaistoiminnan aktivoitumisen aikaa. Lisäksi rajaseudulla tuntui myös pietarilaisen radikalismien levittäytymisen.¹⁴⁷

Pietarin läheisyys muokkasi seudun elinkeinorakennetta. Taloudellinen toiminta kehittyi huvila-alueella muuta maata nopeammin. Taloudellisen tilanteen vaihtelut, kuten toimeentuloon vaikuttaneet 1890-luvun alun kato, sen jälkeinen taloudellinen nousu ja vuoden 1902 kato, näkyvät väkivallan määrän heilahteluissa.¹⁴⁸ Rajalan tutkimuksen mukaan väkivaltarikoksista syytettyjen määrä oli vuosina 1898–1916 Äyräpään tuomiokunnassa tuntuvasti korkeampi kuin Suomessa yleensä. Paikallisesti tapaukset olivat kasaantuneet Pietarin radan läheisyyteen.¹⁴⁹

Liikenteellisesti vilkas rajaseutu oli otollista kasvualustaa rikollisuudelle. Raja houkutteli salakuljetukseen. Salakuljetukseen liittyi usein luvatonta viinan myyntiä, jolla puolestaan oli yhteyttä väkivaltaan. Kannakselaiseen rahdinajoon liittynyt salakuljetus vaikutti Rajalan mukaan väestön asenteisiin lakeja ja hallintoa kohtaan.¹⁵⁰ Karste-Liikkanen puolestaan korostaa eroa ammattimaisen salakuljetuksen ja omaan kulutukseen tuodun kielletyn tavaran välillä: edellinen tuomittiin ehdottomasti.¹⁵¹ Suosituimpia salakuljetusartikkeleja olivat pirtun lisäksi sokeri, kahvi ja tupakka sekä suola, mutta kankaita, lankoja ja tulitikkujakin salakuljetettiin. Kannaksella rajaseudun maakauppiaat saattoivat toimia salakuljetuksen organisoijina. Se tapahtui joko laillisen rahdinajon yhteydessä tai erillisiä reittejä käyttäen.¹⁵²

Salakuljetusta tapahtui molempiin suuntiin. Ensimmäisen maailmansodan aikana salakuljetuksen painopiste muuttui, kun Venäjällä säädettiin alkoholin myyntikielto ja Pietarissa kärsittiin elintarvikepulasta.¹⁵³

Kannakselaiset kauppamiehet ja rahdinkuljettajat saattoivat joutua rikoksen uhreiksi Pietarin-matkoilla. Ryöstöihin ja ryöstömurhiin syylliset olivat yleensä ammattirikollisia tai yhteiskunnan marginaalissa eläviä.¹⁵⁴ Tilapäisissä kauppasuhteissa petetyksi tulemisen riski oli suurempi, siksi vakituisesti Pietarin-kauppaa käyneet suosivat pysyviä liikesuhteita.

Poliittista liikehdintää rajan pinnassa

Rajan pinnassa oli myös radikaalia poliittista liikehdintää. Jo keisari Aleksanteri II oli raideleveyttä koskeneen asian yhteydessä todennut, että Venäjällä oli vahvoja Suomen vastaisia mielipiteitä. Äärikansallinen Venäjän kansanliitto eli mustasotnialaiset tähtäsi poliittisilla tihutöillään 1900-luvun alussa esimerkiksi Suomen itsehallinnon hävittämiseen.¹⁵⁵ Myös vuosina 1868–1917 Pietarissa ilmestynyt sanomalehti *Novoje Vremja*, joka oli Venäjän hallituksen virallinen äänenkannattaja, lietsoi vihaa Suomen erityisasemaa kohtaan.¹⁵⁶

Pietarilaisissa oli myös julkisesti Suomea puolustaneita, etenkin vieraspeäräisen sivistyneistön keskuudessa. Näiden erilaisten voimien mittely tuntui 1900-luvun alkuvuosina vahvasti Merikarjalan itäosassa. Runsaasti kansainvälistäkin huomiota sai tapahtumaketju, jonka kohteena oli Suomea puolustanut Pietarin yliopiston professori ja duuman jäsen, taloustieteilijä Mihail Herzenstein. Hänet murhattiin Terijoella 1906. Syyllisten kiinnisaamisyrityksiä ja oikeudenkäyntiä vaikeutettiin. Kun syylliset kolmen vuoden jälkeen oli tuomittu, keisari Nikolai II armahti kaksi tuomittua, ennen kuin heidät ehdittiin siirtää kärsimään rangaistustaan. Herzensteinin ruumistakaan ei annettu kuljettaa Pietariin ja edelleen Moskovaan haudattavaksi, vaan hänet on haudattu Terijoen ortodoksiselle hautausmaalle, missä hänen hautakivensä on edelleen muistuttamassa tapahtuneesta.¹⁵⁷

Myös vallankumouksellisia venäläisiä majoittui alueen huviloissa ja taloissa, mistä oli helppo seurata Pietarin tapahtumia. Alueella oli turvallisempaa kuin maaseudulla aivan Pietarin takamaastossa.¹⁵⁸ Keisarikunnan hallinto piti seutua yhtenä venäläisten vallankumouksellisten pesäpaikkana ja määräsi Viipurin lääninhallituksen järjestämään epäiltyjen majoittajien luo toistuvia kotietsintöjä. Samoista syistä koko Viipurin lääniäkin alettiin vaatia liitettäväksi suoraan Venäjän hallinnon alaisuuteen.¹⁵⁹ Bolsevikkijohtaja V. I. Lenin oleskeli itäisen Merikarjalan alueella useita jaksoja muun muassa Terijoella 1906–1907, Kuolemajärven Seivästöllä 1907, Kivennavan Jalkalassa sekä Uudenkirkon Neuvolassa 1917 ja Halilassa 1918.¹⁶⁰

Alueen strategisen aseman ohella Suomen erityisasemaa vastustaneet venäläisviranomaiset käyttivät venäläisten vallankumouksellisten Suomen

puolelta tapahtunutta toimintaa perusteena yritykselle liittää Karjalankannaksen kaakkoisosa Venäjään. Vallankumouksellisilla venäläisillä oli alueella myös suomalaisia tukijoita, jotka uskoivat mahdollisen vallankumouksen Venäjällä tuovan parannusta myös Suomen oloihin.¹⁶¹

Poliittisista jännitteistä huolimatta vakinaisten ja kesäasukkaiden suhteet jatkuivat sopuisina yli puolen vuosisadan ajan. Ne alkoivat säröillä vasta maailmansodan syttymisen aikoihin kesällä 1914. Sota havahdutti venäläiset huvila-asukkaat. Pelko saksalaisten maihinnoususta Kannakselle levisi ja sai paniikkiakin aikaan. Jotkut huvila-asukkaat palasivat Pietariin, toiset lähettivät sinne vain palveluskuntansa. Sodan syttymisen johdosta rahavaroja sai pietarilaisista pankeista ulos niukasti ja monet huvilanomistajat ja vuokralaiset jättivät laskujaan maksamatta. Koska kesäasukkaat olivat paikallisille tärkeä toimeentulon lähde, monet joutuivat vaatimaan saataviaan, mikä kiristi välejä.¹⁶²

Kun jotkut perintätoimien kohteeksi joutuneet tekivät kanteluita venäläisille ja venäläismielisille viranomaisille, ilmapiiri tulehtui niin, että venäläismieliset virkamiehet suunnittelivat jopa suomalaisten joukkokarkotusta. Lopulta Terijoen piiristä karkotettiin kuitenkin vain 18 suomalaista määritellyn rajan ulkopuolelle. Yksi heistä oli vastikään Krestyn vankilasta vapautunut Mikko Uotinen. Koska Pietari oli karkotusrajan ulkopuolella, jotkut karkotetuista asettuivat sinne ja hoitivat sieltä käsin yritystoimintaansa.¹⁶³

Vasta kesällä 1916 Terijoella tapahtui välikohtaus, joka kiristi paikallisten ja huvila-asukkaiden välejä vakavasti. Tuolloin huvila-asukasryhmä yritti yhdenvertaisuusmääräyksiin vedoten saada kuntakokouksen puheenjohtajaksi oman ehdokkaansa. Hän oli venäläinen kapteeni M. Baškin, joka voittikin äänestyksen. Kokouksen venäläinen varapuheenjohtaja N. Popov yhtyi suomalaisten näkemykseen, että oli selvitettävä, voiko Baškin ylipäätään ottaa

Mihail Herzenstein murhattiin Terijoella heinäkuussa 1906 ja hänet haudattiin ortodoksiselle hautausmaalle. Herzensteinin hautakivi vuonna 2014.

tehtävän hoitaakseen, koska tämä ei ollut Suomen kansalainen eikä omistanut kiinteistöä Suomessa. Kuvernöörin ratkaisu oli kielteinen. Terijoella ehdittiin kuitenkin puolen vuoden ajan kirjoittaa kunnan pöytäkirjat sekä venäjäksi että suomeksi.¹⁶⁴

Pietari-suhteen katkeaminen ja jälkimaininkeja

Venäjän vallankumouksen ja Suomen itsenäistymisen seurauksena yhteydet Pietariin katkesivat. Rajan sulkeutuminen aiheutti dramaattisen muutoksen alueen ja monen asukkaan henkilökohtaiseen talouteen. Elämälle oli etsittävä uusi suunta. Vielä 1920-luvun ensi vuosina raja vuoti molempiin suuntiin. Pietarilaisia huvilanomistajia palasi huviloilleen. Moni heistä siirtyi edelleen muualle Suomeen tai ulkomaille. Kohdemaana oli usein Ranska, olihan Pietarin yläluokka puhunut ranskaa ja maakin oli monelle tuttu.¹⁶⁵ Hoitamatta jääneet ulkomaalaisten omistamat huvilat ja tilat joutuivat Asutushallituksen ulkomaalaisten omaisuuden Viipurin läänin hoitokunnan haltuun, jolta myös monet paikkakuntalaiset ja Pietarista siirtyneet suomalaiset hankkivat niitä.¹⁶⁶

Hirsihuviloita myös purettiin ja siirrettiin yleensä rautateitse muualle Suomeen. Samalle paikkakunnalle ja samalle ostajalle saatettiin myydä useampia kymmeniä huviloita. Esimerkiksi Pohjanmaalle siirrettiin noin 40 huvilaa.¹⁶⁷ Järvenpääläinen maanviljelysneuvos Bjarne Westermarck oli vuoden 1920 tienoilla palstoittanut kartanoidensa maita ja tuotatti Terijoen seudulta liki pari sataa huvilaa Järvenpäähän, joista on jäljellä alle kaksikymmentä.¹⁶⁸

Pietariin oli perustettu ainakin vuoteen 1922 toiminut komitea Venäjälle juuttuneiden suomalaisten auttamiseksi. Terijoella oli puolestaan karanteeni Venäjältä Suomeen tulevia varten. Kulkutauteja oli liikkeellä, elintarvikkeista oli pula molemmin puolin rajaa, ja poliittista agitointia pelättiin. Jotkut alueen asukkaat yrittivät avustaa pietarilaisia huvilanomistajia pakenemaan Suomeen. Erja Nikunen on kuvannut kolmen uusikirkkolaisen miehen yritystä hakea pitäjässä aiemmin asunut venäläisperhe Suomeen marraskuussa 1920. Tuuliolosuhteiden vuoksi purjehdusmatka Pietarhoviin epäonnistui ja miehet pidätettiin Kronstadtissa. Miehet joutuivat vangeiksi, ja yksi heistä vietiin Arkangeliin saakka. Viimeinenkin kolmesta Pietarhoviin lähteneestä miehestä ilmoitautui Kellomäen karanteeniin 13. huhtikuuta 1922 käveltyään rataa ja jäätä pitkin Suomeen. Avustettavan perheen kohtalosta ei ole tietoa.¹⁶⁹

Osa alueen pietarilaisista huvila-asukkaista jäi rajan sulkeuduttua asumaan huviloihinsa. Alueelle tuli myös muita emigrantteja. Kun mukaan saadut arvoesineet oli myyty, moni joutui elämään vielä niukemmin kuin toimeentulomahdollisuutensa menettäneet paikalliset asukkaat. Vuonna 1918 ulko-

mailla huhuttiin taidemaalari Ilja Repinin näkevän nälkää Suomessa. Hän lähetti julkisuuteen tiedotteen, että hänellä oli vain yhtä vaikeaa kuin monilla muillakin pula-aikana.¹⁷⁰ Huvila-alueen elämä muodostui 1920-luvulla erityisen vaikeaksi niille, jotka eivät osanneet suomen kieltä ja joilla ei ollut sellaista ammattitaitoa, josta olisi ollut hyötyä uudessa tilanteessa. Eräs haastateltu kuvasikin: ”Hyö olliit nii köyhii, ko hyö ei osanneet tehä käsillä mittää.”¹⁷¹

Joidenkin alueelle jääneiden venäläisperheiden lapset kävivät suomalaista koulua, mutta Suomen valtio järjesti venäläislapsille myös mahdollisuuden venäjänkieliseen koulunkäyntiin. Aiemmin mainittujen Terijoen keskustassa toimintaansa jatkaneiden venäjänkielisten koulujen lisäksi Kanneljärvellä toimi rajan sulkeutumisen jälkeen kaksi venäjänkielistä koulua: Mustassamäessä alkeiskoulu ja Liikolassa Suomen valtion rahoittama Pyhän Alekseis kymnaasi, sisäoppilaitos, jonne oppilaat tulivat laajalta alueelta.¹⁷²

Uudenkirkon Halilassa oli Aurinko-niminen tornihuvila, johon Suomen valtio majoitti emigrantteja. Heitä oli vielä 1930-luvulla muutamia kymmeniä, alkuun arviolta seitsemisenkymmentä. Valtio huolehti heidän ylläpidostaan. Kyläläisten mielestä oli ylväs näky, kun he liikkuivat kylän teillä hienoissa vaatteissa. Naisilla oli pitkät leningit, paljon pitsiä ja kesäisin pienet aurinkovarjot. Myös herrat olivat tyylikkäitä. Joku käytti keisarin armeijan univormua kunniamerkkeineen. Suomalainen keittiöhenkilökunta huolehti heidän ruokailustaan ja paikkakunnan lapset kävivät myymässä heille marjoja ja sieniä, kuten huvilakauden aikaan.¹⁷³

Suomalaisten asenteet

Ensimmäisen maailmansodan, Venäjän vallankumouksen ja Suomen sisällissodan synnyttämät epävakaut olot heijastuivat suomalaisten asenteisiin. Myös alueelle vallankumousta paenneiden määrä herätti huolta. Eräät piirit pelkäsivät jopa laajamittaista venäläisten Suomen valloitusta. Ilmapiiirissä oli jotakin samaa kuin vajaat sata vuotta myöhemmin, kun Suomeen saapui yllättäen suuri turvapaikanhakijavirta. Karjalan kannaksen komitean mietintö 1919 toteaa:

Jos samanlainen muukalaistulva, joka kahtena viimeisenä vuosikymmenenä suuntautui maahamme, saisi esteettömästi jatkua, koituisi siitä vähitellen täydellinen tuho Suomen itsenäisyydelle. Yhden vuosisadan kuluttua olisi Suomi uudelleen vallattu ja me saisimme etsiä Venäjän ja Suomen rajaa Tornion joesta!¹⁷⁴

Komiteassa oli edustaja useimmista Karjalankannaksen kunnista. Komitean mietintö suhtautui hyvin kielteisesti edellisten vuosikymmenten huvila-asu-

tukseen, korosti sen haittoja ja tarjosi faktatiedon ohella myös tarkistamatonta tietoa. Alueen pietarilainen huvila-asutus nähtiin aatteellisista ja poliittisista syistä ensi sijassa uhkana suomalaiselle sivistykselle. Myös sen taloudelliset vaikutukset esitettiin elinkeinorakennetta vääriin suuntaan ohjaavina, toimeliaisuutta heikentävinä ja köyhtymistä lisänneinä riskitekijöinä. Maria Lähteenmäen mukaan mietintö oli luomassa pohjaa seuraavan vuosikymmenen Kannas-keskustelulle.¹⁷⁵

Kun itäisen Merikarjalan asukkaat talvisodan syttyessä joutuivat itse jättämään kotinsa ja omaisuutensa, oli tilanteessa sekä samoja että erilaisia piirteitä kuin monen huvilanomistajan jouduttua lähtemään pysyvästi Pietarista. Merikarjalan pietarilaisemigranteille seutu oli entuudestaan tuttu, mutta maa vieras. Merikarjalan evakot siirtyivät vieraille seuduille, mutta omassa maassaan.

Huvila-asutuksen syitä ja seurauksia

Pietarin kehitys oli varsin poikkeuksellinen. Se syntyi yhden henkilön mahtikäskyllä sodan autioittamalle alueelle ja kasvoi suhteellisen tasaisesti 150 vuodessa puolimiljoonaiseksi. Merikarjalan itäosan asukkaat osallistuivat sen rakennustöihin ja jatkoivat sitten kaupankäyntiä myymällä sinne etenkin elintarvikkeita ja rakennusmateriaaleja sekä tuomalla sieltä viljaa, erilaisia nautintoaineita ja käyttötavaroita. Näin alueen asukkaille kehittyi luonteva yhteys kaupunkiin.

Parimiljoonainen Pietari oli 1900-luvun alkupuolella Euroopan suurimpia kaupunkeja, mikä tuntui myös sen Suomen puoleisella vaikutusalueella. Esimerkiksi vuonna 1908 Kivennavan väestötiheys oli 22,2 asukasta neliökilometrillä, Uudenkirkon 18,2 ja Kuolemajärven 13,8, kun koko Suomen keskimääräinen väestötiheys oli 9,0 asukasta neliökilometrillä.¹⁷⁶ Elämä suurkaupungin vaikutusalueella ja pietarilainen huvila-asutus mahdollistivat Merikarjalan itäosan asukkaille monipuolisen ja nopeamman tiedonsaannin muualta Euroopasta kuin Suomen pääkaupungin kautta.

Rautatieyhteyksien rakentaminen Pietarista valtakunnan eri suuntiin vuosina 1837–1870 kiihdytti kaupungin väestönkasvua. Väkiluvun kasvu, väestön vaurastuminen ja Pietarin epäsuotuisa ilmasto synnyttivät huvila-asutuksen kaupungin ympäristöön ja etenkin rautatieasemien tuntumaan. Kun sitten rata Viipurin suuntaan valmistui 1870, yhdyskunnan fyysisen rakenteen kannalta oli loogista, että huvila-asutuspaine kohdistui itäisen Merikarjalan alueelle, missä vetovoimatekijänä oli myös maiseman monimuotoisuus. Alue poikkesi kuitenkin muusta Pietaria ympäröivästä alueesta suuriruhtinaskunnan rajan vuoksi. Pietarilainen huvila-asutus ei siksi olisi levinnyt sinne yhtä nopeasti, ellei ulko-

maalaisten oikeutta hankkia kiinteää omaisuutta Suomesta olisi helpotettu ja ellei Suomen senaatti olisi käyttänyt huvilapalstojen myyntiä lahjoitusmaiden hankinnan rahoituksessa. Alueen pietarilaisen huvila-asutuksen kasvun syynä eivät siis alkuaan olleet venäläistämisyhtymykset, vaikka Venäjän hallinto käytti myöhemmin asiaa yhtenä venäläistämissuunnitelmien perusteluna.

Kaupankäynti Pietariin oli nopeuttanut Merikarjalan itäisen alueen rahan- talouteen siirtymistä. Tämä herätti siihen saakka lähes omavaraistaloudessa eläneen talonpoikaisväestön piirissä kokemuksia köyhyydestä, ja siihen ryhdyttiin hakemaan lievitystä myymällä maata. Vuonna 1907 Uudellakirkolla tehtiin selvitys maiden myynnin syistä. Sen mukaan 24 prosentissa kaupoista syyksi ilmoitettiin velkaantuminen ja runsaassa 30 prosentissa köyhyys yhdessä huonojen viljelysten kanssa.¹⁷⁷

Venäjän laivaston pääosan tuhoutuminen Japanin sodassa 1905 pakotti Venäjän panostamaan Pietarin maapuolustukseen. Tämä nosti Viipurin läänin itärannikon strategisen merkityksen uudelle tasolle ja herätti aiempaa voimakkaamman halun liittää alue tiiviimmin Pietarin yhteyteen. Pietarilaisten runsas huvila-asutus alueella näytti edistävän myös tätä strategista tavoitetta. Samalla olisi voitu saattaa entistä tiukemmin Venäjän valtiollisen kontrollin piiriin sellaisia epäluotettaviksi ajateltuja paikallisia suomalaisia, joiden turvallisuuspoliittisesta vaarallisuudesta Venäjän vanhoilliset kantoivat huolta. Näiden suojeluksessa Merikarjalan itäosan huviloissa oleskeli vallankumouksellisia venäläisiä, joista jotkut tekivät alueelta attentaatteja Pietariin.

Alueen kehittymisen kannalta Pietarin kysyntä ja tarjonta oli ohjannut sitä, mitä Merikarjalan itäosassa kannatti tuottaa, kuten sianlihaa ja maitotaloustuotteita. Koska Pietariin tuotiin muualta Venäjältä edullista viljaa, jota alueen kauppamiehetkin toivat Suomeen, ei alueella kannattanut viljellä sitä vientiin. Maanviljelyksen kehittämiseen pyrkivässä Suomessa jotkut tahot pitivät tällaista taloudellista toimintaa kielteisenä. Karjalan kannaksen komitea suhtautui myös hyvin kriittisesti maanmyyntiin ulkomaalaisille.¹⁷⁸ Tämä herättää kysymyksen, millainen itäisen Merikarjalan kehitys olisi ollut, jos sen asukkaat eivät olisi hyödyntäneet mahdollisuutta käydä kauppaa Pietariin ja myydä maita pietarilaista huvila-asutusta varten. Alue olisi siinä tapauksessa todennäköisesti ollut Suomen näkökulmasta tavanomaista syrjäseutua, jonka väestökehitys olisi ollut taantuvaa ja palvelut ja kauppa jääneet kehittymättä. Koska alueen strateginen merkitys Pietarin puolustukselle oli tärkeä, olisi keisarikunnan näkökulmasta ollut perusteltua kehittää aluetta Venäjän turvallisuuden tueksi, mikä olisi merkinnyt alueen venäläistämiseen ja Venäjään liittämiseen tähtäviä toimenpiteitä. Mikäli alue olisi ollut harvaan asuttua syrjäseutua, pyrkimykset sen liittämiseksi pietarilaiseen kuvernementtihallintoon tuskin

olisivat herättäneet niin suurta kotimaista ja kansainvälistä huomiota kuin asia syksyllä 1911 sai. Tuolloin Uudenkirkon ja Kivennavan kuntien asukkaat vastustivat lähes yksissä tuumin kuntiensa liittämistä Venäjään. Voimakkaalle reaktiolle oli luonut pohjaa huvilakauden monipuolinen kansansivistystyö ja kulttuuritoiminta.

Etenkin vuosisadan vaihteen tienoilla moni seudun ylempiin sosiaaliluokkiin kuuluva asukas kantoi huolta venäläistämistoimista. Sen sijaan ne, joiden toimentulo oli riippuvaista huvila-asutuksesta ja Pietarin kaupasta, joutuivat kohtaamaan tilanteen poliittisia virtauksia monitahoisemmin. He vastustivat alueen liittämistä Pietarin kuvernementtiin, mutta sen ohella heidän oli punnittava myös taloudellisten seikkojen vaikutusta jokapäiväiseen elämäänsä. Heidän kannaltaan oleellisia olivat myös heidän omat kokemuksensa kanssakäymisestä pietarilaisten ja muiden huvila-asukkaiden kanssa.

Kannakselaisille pietarilainen huvila-asutus ja muut Pietari-yhteydet tarjosivat mahdollisuuden kohdata ja oppia tuntemaan erikielisiä, eri kansallisuutta ja eri yhteiskuntaluokkaa edustavia, eri uskontoja tunnustavia ja erilaisesta kulttuuriympäristöstä tulevia ihmisiä. On kuitenkin muistettava, että mitä kauempana asemien ympäristöstä ja muista huvilakeskittymistä oltiin, sen vähäisempiä olivat päivittäiset kontaktit paikallisen väestön ja huvila-asukkaiden välillä.

Viitteet

- 1 Hämäläinen 1974; Engman 2004; Karste-Liikkanen 1968; Karjalan kannaksen komitea 1919.
- 2 Travina & Levoško 2016; Strandman-Suontausta 1987.
- 3 Katajala 2013, 27.
- 4 Guro 1999; Mandelstam 1972; Kuprin 1958 [1908].
- 5 Haastatelluista Eeti Nieminen oli syntynyt Kivennavan Jalkalassa, missä oli useita sekä vuokrattavia että pietarilaisten omistamia huviloita. Hänen isovanhempansa olivat toimineet teollisuusmies Keyserin huvilan vorniekkoina ja onnistuneet vallankumouksen puhjettua ostamaan huvilan häneltä. Neuvostoaikana Keyserin huvilan naapurustossa olleeseen Parviaisen taloon perustettiin Lenin-museo. Maire Rasimus oli syntynyt Uudenkirkon Vihmalassa. Hänen isänsä suku oli käynyt Pietariin kauppaa 1700-luvulta ja hänen äitinsä sukua eli Sortavalan kylän katolisen koulun ja luostarin lähialueella. Alli ja Salme Anttalainen olivat syntyneet Uudenkirkon Anttanalassa. Heidän sukulaisiaan oli työskennellyt lähistön venäläishuviloissa. Uudenkirkon Halilan parantolan alueella asunut Leo Tuominen on kirjannut muistojaan 1930-luvulta, jolloin kylässä asui useita venäläisemigrantteja. Elina Falk oli kotoisin Uudenkirkon Metsäkylästä. Alueella oli runsaasti pietarilaisten huviloita. Hän oli sisaruksineen noin vuoden ruhtinas Seremetjeffin huvilassa ruhtinaan naisystävän hoidokkina. Jukka Marttisen suku muutti 1908 Pietarista Terijoelle ja osti talon, jonka viereen rakennettiin Terijoen suomalainen yhteiskoulu. Yhteyteni suomalaisiin haastateltuihin ovat syntyneet vuosikymmenten kuluessa useiden karjalaistaustaisten yhteistyöverkostojen kautta.
- 6 Hämäläinen 1974, 115–121.
- 7 Kaukiainen 2013a, 198–218; 2013b, 223–239, 241–245; Kaukiainen 2014d, 17–42, 44–60.
- 8 Suutari 2013, 442–443; Knuutila ja Suutari 2013, 9 ja 12.
- 9 Jelena Travina on pietarilainen filosofian tohtori ja tutkijaryhmän koordinaattori, toiminut opettajana Pietarin korkeakouluissa. Svetlana Levoško on filosofian tohtori (arkkitehtuuri), apulaisprofessori ja Livatšovin säätiön tieteellisen neuvoston jäsen.
- 10 Aleksandr Bravo on kotiseutututkija, valokuvataiteilija ja IT-asiantuntija, joka ylläpitää sivuja alueen vanhoista huviloista https://terijoki.spb.ru/old_dachi/, viitattu 24.11.2020.
- 11 Valtion taideteollisuusakatemiasta valmistunut Jevgeni Balašov on viettänyt lapsuutensa ja nuoruutensa Karjalankannaksella. Hän on vapaa tutkija ja paikallishistorioitsija, joka on julkaissut sarjan aluetta käsitteleviä kirjoja. Kotiseutututkija Nina Grigoreva on julkaissut alueen historiaa käsitteleviä kirjoja ja artikkeleja. Lisäksi mm. kotiseutututkija ja kirjailija Boris Šuiski on julkaissut Uttakirkkoa, Rautua ja Metsäpirttiä käsitteleviä kirjoja. Yhteyteni venäläisiin tutkijoihin ovat syntyneet pääosin aluetta käsitelleissä seminaareissa sekä Aalto-yliopiston tutkijoiden ja opettajien kautta.
- 12 Ranta 1987, 18 ja 419.
- 13 Ranta 1987, 23.
- 14 Karste-Liikkanen 1968, 12–13.
- 15 Sirkiä 1955, 57; Karste-Liikkanen 1968, 13.
- 16 Karste-Liikkanen 1968, 13.
- 17 Paaskoski 2013a, 125–128.
- 18 Knapas & Paaskoski 2013, 13. Koskivirta 2014a, 66.
- 19 Paaskoski 1997, 172–185, 277, 280 ja 281.
- 20 Paaskoski 1997, 264–272; Kaukiainen 2014d, 13–16 ja 25–28; Koskivirta 2014a, 80–86.
- 21 Paaskoski 2013b, 312; Hämäläinen 1974, 16–17; Kaukiainen 2014a, 188–189; Paaskoski 1997, 284–285 ja 290

- 22** Kähönen 1982, 9; Norjalaissyntyinen amiraali Cornelius Cruys (1655–1727) sai 1720 mm. Kuolemajärveltä ja Uudeltakirkolta lahjoitusmaina joukon tiloja, jotka palautuivat hänen leskensä kuoltua (k. 1741) kruunulle, joka lahjoitti niiden verotulot Siestarjoen asetehtaalle. Ko. tilat palautuivat takaisin kruunulle 1772. Kivennavan kohdalla lahjoitusmaajakso on monivaiheiseksi ja pidempi; Paaskoski 1997,284.
- 23** Paaskoski 2013a, 121–122.
- 24** Karste-Liikkanen 1968, 17.
- 25** Karste-Liikkanen 1968, 119; Engman 2004, 67–70.
- 26** Alli ja Salme Anttalaisen ja Maire Rasimuksen haastattelu 2000. Karste-Liikkanen 1968, 36. Uusikirkkolaiset Kalle (s. 1892) ja Anna Hietanen aloittivat marraskuussa 1915 teehuoneen pitämisen Kronstadtissa, missä Kalle toimi sen ohessa vossikka-ajurina.
- 27** Sirkiä 1955, 127.
- 28** Sirkiä 1955, 127–128.
- 29** Kähönen 1982, 15; Engman 2004, 180.
- 30** Koskivirta 2014b, 394–395.
- 31** Sirkiä 1955, 73; Hämäläinen 1974, 28.
- 32** Engman 2004, 50.
- 33** Westwood 1964, 24–25, 29, 31, 33, 302.
- 34** Hämäläinen 1974, 47–48, 63–64, 66, 115–116; Karste-Liikkanen 1968, 42–46; Karjalan kannaksen komitea 1919, 6.
- 35** Kojo et al. 1957, 484.
- 36** Hämäläinen-Forslund 1999, 117.
- 37** Karjalan kannaksen komitea 1919, 19.
- 38** *Juhlaopas 1910*; Mikko Uotinen Kuvia ja kuvailuja s. 5.
- 39** Hämäläinen 1974, 74–75.
- 40** Kähönen 1982, 22; Paju & Kalliomäki 2015, 14–15; von Haartman-Mees 1972, 12 ja 18.
- 41** Sirkiä 1955, 76.
- 42** Karjalan kannaksen komitea 1919, 21; Hämäläinen 1974, 47; Kähönen 1982, 20.
- 43** Karjalan kannaksen komitea 1919, 30–31.
- 44** Karjalan kannaksen komitea 1919, 43.
- 45** Karjalan kannaksen komitea 1919, 42.
- 46** Karste-Liikkanen 1968, 157, 169.
- 47** Paloposki 1936, 31, 75; Kähönen 1982, 25–26.
- 48** Sirkiä 1955, 89; *Juhlaopas 1910*, 62–63; Terijoki 6.3.1908.
- 49** Karste-Liikkanen 1968 141, 143.
- 50** Sirkiä 1955, 67.
- 51** Karste-Liikkanen 1968, 104, 108; Kähönen 1982, 34.
- 52** Sirkiä 1955, 68–69.
- 53** Karste-Liikkanen 1968, 72–79.
- 54** Toiviainen 2001, 1; Jukka Marttisen haastattelu 2019; Redaktсионnaja kollegija žurnala "Relikvija" 2010, 175.
- 55** Alli ja Salme Anttalaisen ja Maire Rasimuksen haastattelu 2000.
- 56** Toiviainen 2001, 1.
- 57** Alli ja Salme Anttalaisen ja Maire Rasimuksen haastattelu 2000.
- 58** Kähönen 1982, 28; Elina Falkin haastattelu 2002/2003.
- 59** Kähönen 1982, 23.
- 60** Paloposki 1936, 75–78; Kojo et al. 1957, 487.
- 61** Hämäläinen 1974, 122; Valkonen 1995, 39–40; Grigoreva 2013, 44–45.
- 62** Hämäläinen-Forslund 1999, 117; Guro 1999, 210.
- 63** Pohjola 1953, 206; Paulaharju 2001, 13–14.
- 64** Pohjola 1953, 196, 204.
- 65** Vuorela 1993, 127.
- 66** Jukka Marttisen haastattelu 2019.
- 67** Elina Falkin haastattelu 2002/2003.
- 68** Vuorela 1993, 86.
- 69** Guro 1999, 264; Kortelainen 2015, 131.
- 70** Kähönen 1982, 103.
- 71** *Juhlaopas 1910*.
- 72** Koskivirta 2014c, 418.
- 73** Holmberg et al. 2020, 96, 234, 237. Sekä Ina (s. Behrsen) että Tito Colliander olivat molemmat jo lapsuudessaan oleskelleet Terijoella.
- 74** Valkonen 1995, 41–42.
- 75** Valkonen 1995, 38–39.
- 76** Grigoreva 2013, 45.
- 77** Grigoreva 2013,84.
- 78** Grigoreva 2013, 61; Jäkärä-Lättilän esitelmä 2014.
- 79** Sirkiä 1955, 86; Grigoreva 2013, 114.
- 80** von Haartman-Mees 1972, 8.
- 81** Valkonen 1995, 42.
- 82** Valkonen 1995, 39.

- 83** Redaktionsnaja kolegija žurnala "Relikvija" 2010, 173, 180.
- 84** Grigoreva 2013, 106.
- 85** Riikonen 2014, 37.
- 86** Paavolainen 1946, 3–20.
- 87** Riikonen 2014, 30.
- 88** Riikonen 2014, 498.
- 89** Pimiä 1980, 30–31, 47–50, 51–52, 61–69.
- 90** Riikonen 2014, 55–56.
- 91** Seppänen 2018, 10.
- 92** Seppänen 2018, 7.
- 93** Ensimmäinen painos *Iloisten ukkojen kylästä* julkaistiin 1927. *Markku ja hänen sukunsa* (1939) julkaistiin aluksi trilogiana *Myrsky ja aurinko* (1931), *Ilohuoneet* (1932) ja *Voittoon* (1935).
- 94** Heikkilä 2004, 14–42.
- 95** Koulun nimi on vaihtunut useita kertoja. Vuosina 1907–1957 sen nimi on ollut Terijoen suomalainen yhteiskoulu, Terijoen keskikoulu ja Terijoen keskikoulun jatkoluokat, Terijoen yhteislyseo ja Kannaksen yhteislyseo. Olen käyttänyt tässä artikkelissa nimeä Terijoen yhteiskoulu tai Terijoen suomalainen yhteiskoulu.
- 96** Kähönen 1968, 265, 523–524, 593–594.
- 97** Hämäläinen 1974, 114.
- 98** Hämäläinen-Forslund 1999, 122–123; Uusikirkko, kuvamuistoina 1979, 23.
- 99** Paloposki 1936, 95–96; Hämäläinen 1974, 221–225; Koskivirta 2014a, 97.
- 100** Karjalan kannaksen komitea 1919, 6.
- 101** Mikkolainen 1992, 6; Tapahtuma-aikaan Uudellakirkolla asui useampia Kirjonen-nimisiä henkilöitä, esimerkiksi Metsäkylässä noin 1,5 kilometrin päässä Villa Marijoesta asui Ville ja Eulalia (s. 1892) Kirjoson perhe; von Haartman-Mees 1972, 58.
- 102** Kojo et al. 1957, 486; nimi kirjassa muodossa Vuitsin hovi.
- 103** Paju & Kalliomäki 2015, 77; Kojo et al. 1957, 484–485, 547.
- 104** Hämäläinen 1974, 70.
- 105** Aleksandr Bravon haastattelu 2018.
- 106** Kähönen 1982, 22.
- 107** Guro 1999, 133.
- 108** Guro 1999, 121.
- 109** Aikamatka Kannakselle -verkkonäyttely. Lappeenrannan museot. 2015.
- 110** Guro 1999, 252 ja 200; Kortelainen 2015, 127–128.
- 111** Mandelstam 1976, 30.
- 112** Mandelstam 1976, 30–31.
- 113** Mandelstam 1976, 33.
- 114** Rönkkö 1990, 115, 118, 131.
- 115** Kuprin 1958 [1908]; Karste-Liikkasen (1968, 47) mukaan Uudenkirkon asema oli 1911 Suomen huomattavimpia maidonvientiasemia.
- 116** Redaktionsnaja kolegija žurnala "Relikvija" 2010, 172–179.
- 117** Otto Auer toimi Suomen Pietarin pääkonsulina vuosina 1926–1930. Suomi ulkomailla -sivustot (<https://finlandabroad.fi/web/rus/paakonsulaatin-historia>, viitattu 10.5.2022). Ennen Venäjän vallankumousta hän oli toiminut Valion edustajana Pietarissa.
- 118** Andrejeva 1977, 135–136, 67–69, 156.
- 119** Hämäläinen 1974, 114, 122.
- 120** Koskivirta 2014c, 417.
- 121** Leino-Kaukiainen ja Partanen, 2014, 507–509.
- 122** *Helsingin Sanomat* 26.8.1911 ja 14.9.1911; Uusi Suometar 13.9.1911. Koskivirta 2019, 162–166; Koskivirta 2014c, 418.
- 123** Koskivirta 2019, 163; Koskivirta 2014c, 417–418.
- 124** Sirkkiä 1955, 103.
- 125** Leino-Kaukiainen & Partanen 2014, 508–509.
- 126** Vuorela 1993, 85–87; Kalliomäki 2016, 26–28. Pyhä Istuin julisti Ursula (Julia Maria) Ledóchowskan pyhäksi 18.5.2003; (<https://www.vatikan.va/archive/aas/documents/2003/maggio%202003.pdf>, viitattu 24.11.2020).
- 127** Kojo et al. 1957, 89–90; nimi kirjassa muodossa Savialov.
- 128** Hämäläinen 1974, 147–149.
- 129** Lähteenmäki 2009, 11, 13–14, 16.
- 130** Sirkkiä 1955, s 441–442; Kojo et al. 1957, 298–300; Salokas 1951, 178.
- 131** Paloposki 1936, 79.
- 132** Sirkkiä 1955, 490; Kähönen 1968, 33, 36.
- 133** Kähönen 1982, 27.

- 134** Koskivirta 2014c, 418.
- 135** *Juhlaopas 1910*, 17 ja 24.
- 136** Elina Falkin haastattelu 2002/3.
- 137** Sirkkiä 1955, 741; von Haartman-Mees 1972, 142, 149.
- 138** Salokas 1951, 274–275.
- 139** Piilonen 1987, 227.
- 140** Jukka Marttisen (haastattelu 2019) perhe asui Terijoen suomalaisen yhteiskoulun vieressä. Itselläni on vastaavanlainen muistikuva Terijoella toimineen opettajani kertomasta.
- 141** Salokas 1951, 276.
- 142** Terijoki 19.9.1908.
- 143** *Juhlaopas 1910*, 6, 8; Kähönen 1982, 169, 177, 180.
- 144** Rajala 2004, 38.
- 145** Rajala 2004, 40.
- 146** Koskivirta 2004a, 96.
- 147** Rajala 2004, 40.
- 148** Rajala 2004, 69.
- 149** Rajala 2004, 54, 65–68.
- 150** Rajala 2004, 73.
- 151** Karste-Liikkanen 1968, 232.
- 152** Rajala 2004, 73.
- 153** Hämäläinen 1974, 210; Rajala 2004, 74.
- 154** Rajala 2004, 274. *Aamulehti* kertoi 10.2.1894, että hevosella Pietarista palaamassa ollutta 16-vuotiasta talollisen poika P. Rasimusta oli ammuttu jäällä Pietarin ulkopuolella. Tekijä oli jättänyt uhrin verissään jäälle ja vienyt rahat, arvoesineet ja hevososen rekineen. Poika oli löydetty jäältä ja toimitettu Pietariin sairaalaan, jonne hänen kerrottiin kuolleen. *Lappeenrannan Uutiset* kertoi 28.2.1894 saaneensa uusia tietoja Paavo Rasimuksen murhasta meren jäällä Kronstadtin lähellä: Uhri ei olekaan kuollut, mutta on kovin heikossa kunnossa. Lisäksi lehti tiesi, että 22-vuotias suomalainen pahantekijä oli otettu kiinni. Hänet oli löydetty eräästä Vasiliostrovin ”rosvoinsästä”, jossa etupäässä oleksii Pietariin tulleita suomalaisia. Hän oli tunnustanut teon.
- 155** Vituhnovskaja-Kauppala 2016, 60.
- 156** Hämäläinen 1974, 90–91; Koskivirta 2019, 152–154, 157–158, 164.
- 157** Vituhnovskaja-Kauppala 2016, 78–81; Paloposki 1936, 33–35.
- 158** Paloposki 1936, 39.
- 159** Koskivirta 2019, 150.
- 160** Numminen 1987, 14; Eeti Niemisen haastattelu 2013.
- 161** Paloposki 1936, 39–40.
- 162** Paloposki 1936, 95–96.
- 163** Paloposki 1936, 97–99, 123; Hämäläinen 1974, 213–214.
- 164** Hämäläinen 1974, 221–225.
- 165** Paju & Kalliomäki 2015, 43–44; von Haartman-Mees 1972, 155.
- 166** Uudenkirkon Metsäkylässä olleen Villa Marijoen maat ostivat uusikirkkolaiset kauppauputarhuri Paavo Anttalainen ja kauppias Antti Uttu. Tilan päärakennus purettiin ja siirrettiin junalla Koivistolle, missä sen hirsistä tehtiin Koiviston yhteiskoulu. Uudenkirkon Vammelsuussa olleen ns. Plaksin huvilan hankki Pietarista muuttanut tekniikko Juho Tillanen. Purkamisen ja pystytyksen hoitivat yleensä ammattilaisista koostuneet porukat.
- 167** Syväoja 2018, 42.
- 168** Kervinen 1988, 2, 44–46.
- 169** Nikunen 2010, 22–26.
- 170** Valkonen 1995, 43.
- 171** Alli ja Salme Anttalaisen ja Maire Rasimuksen haastattelu 2000.
- 172** Montonen 1957, 184.
- 173** Tuominen 2014.
- 174** Karjalan kannaksen komitea 1919, 6.
- 175** Lähteenmäki 2013, 103.
- 176** Alfthan & al. 1911, 4, 7.
- 177** Sirkkiä 1955, 79–80.
- 178** Karjalan kannaksen komitea 1919, 8, 21, 22.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat käsikirjoitukset

Jäkärä-Lättilä, Leena (2014). Kauppias Juho Kakon perhe Uudenkirkon Metsäkylästä. Esitelmä Pääkaupunkiseudun uusikirkkolaiset ry:n tilaisuudessa 11.5.2014 (Ei julkaistu). Kopio esitelmästä kirjoittajan hallussa.

Mikkolainen, Emmi (1992). Rakkauden hauta Vammelsuussa. Todellinen elämäntarina. Moniste. Osia julkaistu teoksessa Ilmari Pimiä (1980) *Jäivät seudut rakkahimmat*. Porvoo: WSOY.

Tuominen, Leo (2014). Muistelmia Halilasta (Ei julkaistu). Käsikirjoitus lesken hallussa.

Haastatteluaineisto

Aleksandr Bravo. Haastattelija Maijaliisa Kalliomäki, 2018/2019.

Alli ja Salme Anttalainen ja Maire Rasimus haastattelu. Haastattelija Maijaliisa Kalliomäki, 2000.

Eeti Nieminen. Haastattelija Maijaliisa Kalliomäki, 20.9.2013 (Osia julkaistu Käpylä-lehdessä 1.4.2015 ja Kivennapalainen-lehdessä heinäkuussa 2015).

Elina Falk. Haastattelija Tuovi Paju, 2002/3. (Ei julkaistu, osia julkaistu kirjassa Paju, Tuovi & Maijaliisa Kalliomäki, Kolme naista Kannakselta, 2015).

Jukka Marttinen. Haastattelija Maijaliisa Kalliomäki, tammikuu 2019.

Sanomalehdet

Aamulehti 1894

Helsingin Sanomat 1911

Lappeenrannan Uutiset 1894

Terijoki 1908, 1909

Terijoki 1908

Terijoki 1908

Uusi Suometar 1911

Painetut lähteet

Alfthan, Max; J. A. Palmén; Onni Ollila; E. G. Palmén; J. J. Sederholm & K. R. v. Willebrand (toim. 1911). *Atlas öfver Finland 1910*. Helsingfors: Sällskapet för Finlands geografi.

Andrejeva, Vera (1977). *Talo Vammelsuussa*. Helsinki: WSOY.

Guro, Jelena (1999). *Taivaan pikkukamelit. Runoja ja Päiväkirja 1909–1912*, toim. & jälkisanat Pia Koskinen-Launonen. Helsinki: Otava.

von Haartman-Mees, Martha (1972). *Vinddriven*. Tammisaari: Ekenäs Tryckeri.

Juhlaopas. Laulu-, Soitto- ja Urheilujuhlassa Terijoella 23-26 p:nä kesäkuuta 1910 (1910). Viipuri: Östra Finland'in kirjapaino. (<https://www.digicarelca.fi/Haku?DocumentID=6d268507-df7b-44ad-a7ee-8dce4a0252a1>, viitattu 12.4.2022).

Karjalan kannaksen komitea (1919). *Mietintö. Karjalan kannaksen kysymyksiä*. Viipuri.

Kojo, Oiva; Aili Valkolahti; Tyyni Vahte & Kaapo Meripirtti (1957). *Kuolemajärvi historia, muistelmia ja kuvauksia*. Vammala: Kuolemajärvi-säätiö.

- Kuprin, Aleksandr (1958) [1908].** "Nemnožko Finljandii". *Aleksandr Ivanovič Kuprin et al. Sobranije Sošineni v šesti tomah: Tom 6, Proizvedenija 1899–1937*. Moskva: Goslitizdat, 613–623.
- Kähönen, Ester (1951).** "Vanha huvila-asutus". *Terijoki – Kuvia ja kuvauksia entisestä kotipitäjästä*, toim. Ent. Terijoen kunnanhoitokunnan asettama toimikunta. Ibid: Järvenpää.
- Kähönen, Ester (1968).** *Terijoen suomalainen yhteiskoulu, Terijoen keskikoulu ja Terijoen keskikoulun jatkoluokat Terijoen yhteislyseo, Kannaksen yhteislyseo 1907–1957*. Kouvola.
- Kähönen, Ester (1982).** *Entinen Terijoki: kylämuistoja*. Järvenpää: Teri-säätiö.
- Mandelstam, Osip (1972).** *Ajan kohina; Egyptiläinen postimerkki (Šum vremeni 1925 ja Jegipetskaja marka 1928)* Helsinki: Otava.
- Montonen, Paavo (1957).** *Kanneljärvi, kahdeksan kylän pitäjä*. Kanneljärven historiatoimikunta.
- Paavolainen, Olavi (1946).** *Pietari – Leningrad*. Helsinki: SN-Seura.
- Paavolainen, Olavi & Maija Suova (toim. 1940).** *Karjala, muistojen maa*. Karjalan liiton muistojulkaisu I. Helsinki: WSOY.
- Paavolainen, Olavi & Ilmari Pimiä (toim. 1942).** *Rakas entinen Karjala, Karjalan liiton muistojulkaisu II*. Helsinki: WSOY.
- Paloposki, Antti (1936).** *Rajalla on rauhallista*. Helsinki: Otava.
- Pimiä, Ilmari (1980).** *Jäivät seudut rakkahimmat*. Porvoo: WSOY.
- Pohjola, Leo G. (toim. 1953).** *Vaienneet temppelit*. Jyväskylä: Kustannusliike Pohjola ja kumpp. Redaktionnaja kollegija žurnala "Relikvija" (2010) Komarovo – Kellomjaki. Stati i vospominanija, Munitsipalnoje obrazovanije poselok Komarovo kniga izdana pri podderžke fonda "Kellomjaki-Komarovo". Komarovo: Sankt-Peterburg.
- Salokas, Martti (1951).** "Opetustoimi ja Ortodoksinen seurakunta ja venäläiset koulut". *Terijoki – Kuvia ja kuvauksia entisestä kotipitäjästä*, toim. Ent. Terijoen kunnanhoitokunnan asettama toimikunta. Ibid: Järvenpää.
- Seppänen, Unto (1955).** *Iloisten ukkojen kylä*. Helsinki: Otava.
- Seppänen, Unto (1939).** *Markku ja hänen sukunsa*. Helsinki: Otava.
- Sirkkiä, Konstantin (1955).** *Uusikirkko, muistelmina ja kuvina*. Uusikirkko-Säätiö.
- Šuiski, Boris (2013).** *Iz Metsjapirti v Zaporožskoje*. Sankt-Peterburg.
- Šuiski, Boris (2010).** *Uusikirkko – Poljany*. Sankt-Peterburg: ITD "OSTROV". *Uusikirkko, kuvamuistoina (1979)* Salo: Uusikirkko-seura ry.

Internet-lähteet

Aikamatka Kannakselle -verkkonäyttely 2015. Lappeenrannan museot. (<http://www.aikamatkakannakselle.fi?p=henkilot/jelena/tyo>, viitattu 10.9.2019).

Tutkimuskirjallisuus

- Balašov, Jevgeni (1998).** *Karelski perešejek – Zemlja neizvedannaja*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo V. V. Valdina "Novoje Vremja".
- Balašov, Jevgeni (2007).** *Metamorfozy toponimii Karelskogo perešeika*. Sankt-Peterburg: IPK "Niva".
- Bravo, Aleksandr & Jelena Travina (2016).** *Zelenogorsk Terijoki. Datšnaja žizn sto let nazad*. Sankt-Peterburg: Tsentr Sohranenija Kulturnogo Nasledija.
- Engman, Max (2004).** *Pietarinsuomalaiset*. Helsinki: WSOY.
- Grigoreva, Nina (2013).** *Sudby Karelski perekrjostok*. Sankt-Peterburg: Ljubavitš.
- Heikkilä, Ritva (2004).** *Terijoki, Kadotettu paratiisi*. Helsinki: Tammi.

- Holmberg, Annina & Olli Löytty (2020).** *Ina ja Tito – Kohtauksia Collianderien taiteilijaliitosta.* Helsinki: Kirjapaja.
- Hämäläinen, Vilho (1974).** *Karjalan kannaksen venäläinen kesäasutus ja sen vaikutus Suomen ja Venäjän suhteiden kehitykseen autonomian ajan lopulla.* Acta Universitatis Tamperensis Ser. A Vol. 59. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hämäläinen-Forslund, Pirjo (1999).** *Elisabetin romaani. Järnefeltin perheen pietarilainen tausta.* Porvoo: WSOY.
- Kalliomäki, Maijaliisa (2016)** "Äiti Ursula". *Karjalan Kunnaat* (2016:3).
- Karste-Liikkanen, Greta (1968).** *Pietari-suuntaus kannakselaaisessa elämänkentässä.* Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Katajala, Kimmo (2013).** "Konstruoitu Karjala". *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. SKS:n toimituksia 1389. Helsinki: SKS.
- Kaukiainen, Yrjö (2013a).** "Asutus- ja väestökehitys". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen & Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2013b).** "Maalaiskylien elämän aineelliset puitteet". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2013c).** "Vanha Suomi Pietarin sotilaallisena suojavyöhykkeenä". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2014a).** "Entisen Vanhan Suomen lahjoitusmaat vuoden 1888 kartan mukaan". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2014b).** "Kurja vai vauras Karjala – taloudellinen kasvu ja elintason nousu Viipurin läänissä". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2014c).** "Virkavallasta vuorovaikutukseen". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2014d).** "Viipurin lääni palaa Suomeen - Suomi tulee Viipurin lääniin". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Kervinen, Ulla (1988).** *Rakennuskulttuurin ja kulttuurimaiseman tausta ja säilyminen.* Järvenpää: Järvenpään kaupunki.
- Knapas, Rainer & Jyrki Paaskoski (2013).** "Vanha Suomi, Viipurin lääni ja Venäjä". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Knuuttila, Seppo & Pekka Suutari (2013).** "Mikä pitää koossa Karjalaa?". *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. SKST 1389. Helsinki: SKS.
- Kortelainen, Anna (2015).** *Avojaloin. 20 tositarinaa Karjalan Kannakselta.* Helsinki: Gummerus Kustannus Oy.
- Koskivirta, Anu (2014a).** "Oikeudenhoito ja käräjöintikulttuuri". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Koskivirta, Anu (2014b).** "Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.

- Koskivirta, Anu (2014c).** "Karjala kansallisen herätyksen innoittajana". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Koskivirta, Anu (2019).** "Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehtien kuvauksissa 1910-luvun taitteen vuosina". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. VSKS:n toimitteita 21. Helsinki: VSKS.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko & Jukka Partanen (2014).** "Tiellä venäläiseen Suomeen". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** *Maailmojen rajalla: Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944*. Historiallisia tutkimuksia 243. Helsinki: SKS.
- Lähteenmäki, Maria (2013).** "Kannaksen karjalaisuus". *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. SKST 1389. Helsinki: SKS.
- Nikunen, Erja (2010).** "Isoisän vankilamatkaa jäljittämässä". *Uusikirkko Kanneljärvi* -lehti. Uusikirkko-seura ja Kanneljärvi-säätiö.
- Numminen, Jaakko (1987).** "Lenin ja Suomi". *Lenin ja Suomi osa I*. Helsinki: Opetusministeriö, Valtion Painatuskeskus.
- Paaskoski, Jyrki (1997).** *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*. Helsinki: SHS.
- Paaskoski, Jyrki (2013a).** "Elisabet I:n uudistukset". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Paaskoski, Jyrki (2013b).** "Kartanotalous ja lahjoitusmaatalonpojat". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Paju, Tuovi & Maijaliisa Kalliomäki (2015).** *Kolme naista Kannakselta*. Teri-säätiö: Järvenpää.
- Paulaharju, Jyri (2001).** *Tykistömme kehto – Perkjärvi*. Helsinki: Suomen kenttätykistön säätiö.
- Piilonen, Juhani (1987).** "Yhteinen vihollinen yhdistää 1908–1917". *Lenin ja Suomi osa I*. Helsinki: Opetusministeriö, Valtion Painatuskeskus.
- Rajala, Juha (2004).** *Kurittajia ja puukkosankareita: väkivalta ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885–1917*. Helsinki: SKS.
- Ranta, Raimo (1987).** *Viipurin komendanttikunta 1710–1721. Valtaus, hallinto ja oikeudenhoito*. Hist. Tutk. 141. Helsinki: SHS.
- Riikonen, H. K. (2014).** *Nukuin vasta aamuyöstä: Olavi Paavolainen 1903–1964*. Helsinki: Gummerus.
- Rönkkö, Pekka (1990).** *Isto – Eetu Isto (1865–1905) ja Hyökkäys (1899)*. Oulu: Ars Nordica.
- Seppänen, Esa (2018).** *Kannaksen rautainen ihme: Aikamatka Unto Seppäsen kanssa*. Helsinki: Gummerus.
- Strandman-Suontausta, Pia (1987).** *Karjalan kannas huvila-asutusalueena ja ns. terijokelaishuvila*. Turku: Turun yliopisto.
- Suutari, Pekka (2013).** "Jälkisanat. Rinnakkaiset ja vastakkaiset Karjala-kuvat". *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. Helsinki: SKS.
- Syväoja, Elina (2018).** *Tuhatilmeiset kannakselaishuvilat – Terijoelta Pohjanmaalle siirretyt rakennukset*. Taidehistorian maisterintutkielma. Jyväskylän yliopisto. JYX-julkaisuarkisto 2018. (<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/60859>, viitattu 25.2.2020).
- Toiviainen, Esko (2001).** *Mitä vanar on vennäiks. Kooste Rajamaan murteen venäläisperäisistä lainasanoista*. Helsinki: omakustanne.
- Travina, Jelena (2014).** *Komarovo i Repino, Kellomjaki i Kuokkala*. Datšnaja žizn sto let nazad. Tsentr Sohranenija Kulturnogo Nasledija: Sankt-Peterburg.

- Travina, Jelena & Svetlana Levoško (2016).** *Arhitektory Karelskogo perešeika. Kniga pervaja. Ot Solnetšnogo do Molodežnogo (ot Ollila do Metsjakjulja) 1880–1939.* Biografitišeski spravotšnik. Sankt-Peterburg: Ostrov.
- Valkonen, Olli (1995).** Repin ja Suomi. Ilja Repinin syntymän 150-vuotisnäyttelyn juhlakirja. Punkaharju: Retretti.
- Vituhnovskaja-Kauppala, Marina (2016).** *Terijoen laukausten pitkä kaiku – Mihail Herzensteinin murha toisen sortokauden taustalla.* Helsinki: SKS.
- Vuorela, Kalevi (1993).** *Monsignore Adolf Carling, suomalainen pappi ja patriootti.* Helsinki: Studium Catholicum.
- Westwood, J. N. (1964).** *A History of Russian Railways.* London: George Allen and Unwin Ltd.